

Forskningsstrategi samt erfarenheter från forskarkonferens i Bålsta

Förord

Landsbygdskommittén (Jo 2004:05) har enligt direktiv (Jo 2004:87) i uppdrag att utarbeta förslag till strategier för en ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbar landsbygdsutveckling.

Några av de mest strategiska och nödvändiga insatsområdena i ett sådant perspektiv är kompetensutveckling, lärande, forskning och utveckling.

Enligt direktiven ska Landsbygdskommittén bedöma "Behovet av strategiska forsknings- och utvecklingsinsatser för landsbygdsutveckling liksom inriktningen av befintliga insatser t.ex. inom Sveriges lantbruksuniversitet (SLU)". Regeringen har, förutom uppdraget till Landsbygdskommittén, även uppdragit till Forskningsinstitutet "Formas", att utforma förslag till strategi för landsbygdsforskning. Formas och Landsbygdskommittén har tillsammans givit uppdrag till forskarassistent Cecilia Waldenström och professor Erik Westholm att dels bedöma behovet av strategiska forsknings- och utvecklingsinsatser för landsbygdsutveckling dels formulera förslag till forskningsstrategi.

Regeringen har även i juni 2005 beslutat om en särskild utredare för översyn av SLU (Dir. Jo 2005:63) "Sveriges Lantbruksuniversitets roll i det svenska högskolesystemet- sektorsrollen". Utredaren, professor Reidar Almås, har avlämnat sitt betänkande den 1 november 2006.

Landsbygdskommittén behandlar ärendet vad avser bedömning av forskningsbehov för landsbygdsutveckling i Kommitténs slutbetänkande. I denna rapport presenteras det underlag med förslag som utarbetats av forskarassistent Cecilia Waldenström och professor Erik Westholm.

För att belysa forskares syn på Landsbygdskommitténs uppdrag anordnade Kommittén tillsammans med Formas (Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande) och KSLA

(Kungliga Skogs- och Lantbruksakademin) en forskarkonferens den 17 – 18 januari 2006 med ett 40-tal deltagare. Rapporter från dessa dagar har sammanställts av Cecilia Waldenström och Roger Olsson, Olssons ord.

Författarna svarar själva för innehållet i rapporten.

Landsbygdskommittén
Stockholm i december 2006

Karl-Erik Nilsson
Ordförande

Kerstin Oremark
Huvudsekreterare

Innehåll

Forskningsstrategi samt erfarenheter från forskarkonferens i Bålsta

1	En strategi för landsbygdsvforskning	7
1.1	Landsbygden som vetenskapligt fält.....	8
1.2	Landbygdsvforskningen idag	11
1.3	Centrala frågor – en tematisk indelning	12
1.3.1	Den fysiska miljön: naturresurser och landskap i produktion och förvaltning.....	12
1.3.2	Demografiska utmaningar.....	15
1.3.3	Ekonomisk utveckling.....	17
1.3.4	Lokal utveckling	19
1.3.5	Politik för landsbygd.....	21
1.3.6	Den nya ruraliteten.....	23
1.4	Strategiska överväganden.....	26
1.4.1	Insatser som tar fasta på sambanden mellan forskning, utveckling och utbildning	28
1.5	Förslag	31
1.5.1	Tematiska forskningsprogram	32
1.5.2	Infrastrukturella åtgärder för uppbyggnad av forskningsfältet	33
1.5.3	Internationalisering	34
1.5.4	Projektstöd.....	34
2	Forskarkonferens i Bålsta januari 2006	35
2.1	Bakgrund och uppläggning.....	35
2.2	Thorsten Anderssons hälsningsanförande	36

2.3	Rapporter från första dagens diskussioner	37
2.3.1	Näringsliv och entreprenörskap på landsbygden.....	37
2.3.2	Demokrati, ansvar och helhetssyn.....	41
2.3.3	Natur, kultur och miljö	45
2.3.4	Kommersiell och offentlig service	51
2.4	Rapporter från andra dagens gruppdiskussioner.....	55

1 En strategi för landsbygdsforskning

Forskarassistent Cecilia Waldenström och Professor Erik Westholm

Under den senaste tioårsperioden har det gjorts flera försök att stärka den svenska landsbygdsforskningen. Det har skett bl.a. genom state-of-the-art-konferenser och genomförandet av forskningsöversikter. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA), liksom Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) har varit pådrivande och därutöver har en mängd olika institut och högskoleinstitutioner engagerats under en kortare tid eller inom någon del av landsbygdsforskningen. Det faktum att så många olika institutioner har varit aktiva visar att landsbygdens förhållanden och utveckling knyter an till samhällsvetenskapernas hela bredd.

Om det finns någon gemensam nämnare för dessa forsknings-synteser och konferenser så är det att landsbygdsforskningen upplevs som en tunn och splittrad genre, ett forskningsfält som inte riktigt funnit sina former. Det saknas en nödvändig kontinuitet för att bygga upp ett internationellt starkt forskningsfält. Den strategi för att stärka svensk landsbygdsforskning som vi nu presenterar är ett försök att skapa en plattform för en mer långsiktig kapacitetsuppbyggnad av forskning om landsbygdens sociala, ekonomiska och ekologiska förhållanden. Målet måste vara att svenska forskare ska ta en mer aktiv plats i detta internationellt sett viktiga forskningsfält med ett större deltagande i konferenser, forskningsprojekt och tidskriftspublicering. Det är en utveckling som ligger väl i linje med den svenska forskningspolitiken, t.ex. formulerad i "Forskning för ett bättre liv" (Prop. 2004/05:80). Samtidigt är det viktigt att svensk landsbygdsforskning kan producera en kunskapsgrund för beslutsfattare och andra aktörer i Sverige.

1.1 Landsbygden som vetenskapligt fält

Vad finns det då för skäl att se landsbygdens förhållanden som ett särskilt kunskapsområde? Är det inte ett sätt att upprätthålla en föråldrad dikotom indelning mellan stad och land? Det finns goda belägg för att landsbygd och stad blir alltmer lika i social och ekonomisk bemärkelse. Det varjedagliga utbyte som sker genom media, migration och daglig rörlighet väver samman land och stad. Fler och fler människor kommer att dela sin tid mellan urbana och rurala miljöer. Förändringar av arbetsmarknader, människors rörlighet, dubbelt boende, kulturella influenser, service, könsroller, hälsofrågor, utbildnings- och FoU-systemet osv. är inte landsbygdsspecifika processer utan bör studeras i sitt generella sammanhang inom de samhällsvetenskapliga disciplinerna. Men om landsbygden på viktiga punkter är en annorlunda miljö så är det rimligt att särskilja den och undersöka det specifika utfallet också av generella processer. Landsbygdsforskningen är i så fall analog med urbanforskningens bidrag till att förstå stadsregionerna.

Vi menar att det finns en sådan landsbygdens särskildhet, några förhållanden som gör det meningsfullt att behandla landsbygden som en specifik kategori i forskning och i politik och planering. Det ena är den fysiska miljön som är präglad av det brukade landskapet, den infrastruktur och de institutioner och sociala relationer som hänger samman med sättet att använda detta landskap. Det andra är glesheten som ger speciella förutsättningar åt nästan all mänsklig aktivitet.

Låt oss börja med det fysiska landskapet, dvs. det brukade landskapet/den byggda miljön/naturresurserna. Det vi kallar landsbygd är resultatet av hur mänsklig aktivitet organiseras i detta landskap. De areella näringarna är näringsfång och har samtidigt ett uppdrag att långsiktigt förvalta naturresurser. Produktionen av föda och fibrer sker i en miljö som också är livsmiljön för ca två miljoner svenskar. Globala och långsiktiga miljövärden måste hanteras och krav på resurshushållning länkas samman med lokala och kortsiktiga behov. Under många decennier har försörjningen i de traditionella areella näringarna minskat. Men naturresurserna i vid bemärkelse är även fortsättningsvis grunden för all social och ekonomisk aktivitet.

Den andra komponenten i landsbygdens särskildhet är de glesa strukturerna. Gleshet måste förstås som ett relativt begrepp. Glesheten är viktig därför att större avstånd och sämre tillgänglighet

påverkar i princip all mänsklig aktivitet; sociala relationer, näringsliv, demografi osv. I grunden handlar det om att det lokala befolkningsunderlaget för olika aktiviteter är litet och att kostnader för att organisera olika funktioner i samhället är större i en gles miljö. Gles befolkning, och utspridda produktionsresurser ger svårigheter att upprätthålla kommersiell och offentlig service. Glesheten ger också generellt sätt sämre tillgång till infrastruktur på grund av höga fasta investeringskostnader som ska delas på få hushåll. Gleshet kan emellertid också vara en tillgång; t.ex. inom upplevelseindustrin eller vid lokalisering av rymdforskning och biltestning. Den digitala teknikens genomslag kan komma att förändra gleshetens problem på ett grundläggande sätt. Vissa tillgänglighetsproblem kan komma att försvinna eller övergå i en annan dimension när alltfler mänskliga interaktioner kan ske mer oberoende av geografiska avstånd. Vi kanske kan tala om "frikoppling" av de traditionella lokaliseringsfaktorerna.

Behovet av att identifiera och särskilt stödja landsbygdsvforskning har också att göra med att landsbygdens sociala och ekonomiska strukturer ofta uppfattas som problem i samhällsbyggandet. Den fortgående urbaniseringen för med sig en gradvis förstärkning av urbana perspektiv. Kunskapen om människans livsvillkor i urbana miljöer tenderar att bli normerande medan landsbygden blir en slags restprodukt vars möjligheter och långsiktiga resurser inte tas tillvara. Det finns starka motiv för att i stället se landsbygden som en livsavgörande miljö i många bemärkelser. Behovet av en produktiv och uthållig landsbygd kommer sannolikt att växa – men i ett ovisst tidsperspektiv.

Ytterligare en aspekt på landsbygden som forskningsfält är dess internationella ställning. I de flesta EU-länder är detta ett betydande forskningsområde och det finns särskilda delprogram för landsbygdsvforskning inom EU:s ramprogram osv. Sverige har ett påtagligt lågt deltagande i dessa sammanhang och därför också få forskare som publicerar sig internationellt inom fältet. Det kan ha flera orsaker. Delvis är det en återspeglning av att landsbygd och landsbygdspolitik har en större tyngd i många andra länder. Mycket pekar på att landsbygdspolitik kommer att vara ett viktigt politikområde inom EU åtminstone under de kommande tio–femton åren. Därför finns det skäl att tro på en fortsatt god kunskapsutveckling när det gäller landsbygdens sociala, ekonomiska och ekologiska förändring i Europa. I den bör Sverige delta av flera skäl. Utan sådan kunskapsutveckling kan Sverige inte bidra till EU-poli-

tikens utformning och anpassning till förhållandena på de svenska landsbygderna. Forskning om landsbygdens villkor bidrar dessutom till den generella förståelsen av samhället.

Avslutningsvis, när det gäller motiven för landsbygdsforskningen, så är landsbygden en levande kategori i många människors medvetande. Den återskapas som en del av vår identitet oberoende av om forskningen bidrar till den eller inte. Det är också ett skäl för forskare att ägna sig åt den.

Vår slutsats är att det finns motiv för att stärka svensk landsbygdsforskning. I ett sådant arbete är det viktigt att landsbygden hanteras som en del av den samhällsvetenskapliga teoriutvecklingen, dvs. att den kan leva inom universitet, högskolor och forskningsinstitut. Ett problem är att den i dessa miljöer ofta fallit bort och att de som sysslar specifikt med landsbygden har levt som isolerade öar inom sina ämnen. En landsbygdsforskningsstrategi måste alltså kunna hantera både närheten till disciplinerna och skapa relationer över disciplingränserna mellan dem som sysslar med landsbygdens specifika förhållanden. Detta behöver vi förhålla oss till när vi senare kommer till förslag om hur landsbygdsforskningen bäst kan främjas.

Själva begreppet landsbygd är en grov sammanklumpning av en stor variation av miljöer och aktiviteter. En forskningsstrategi måste kunna hantera den rikedom och diversitet som ligger i begreppet och i Sverige finns det heller ingen enhetlig operativ definition av begreppet landsbygd. Landsbygden är ju en empirisk kategori där generella sociala, ekonomiska och ekologiska processer får sitt specifika utfall. I forskningen definierar man landsbygd på det sätt som bäst lämpar sig för den aktuella forskningsfrågan. Ibland är det viktigt att inkludera tätorter upp till någon viss storlek, ibland är man intresserad av att kunna skilja ut den verkligt perifera glesbygden. Modern statistik som är baserad på individer och hushåll ger möjligheter att variera avgränsningar och kriterier. Geografiska informationssystem (GIS) ger möjligheter till ett mer flexibelt förhållande till det rumsliga. Både i verkliga livet och inom forskningen går utvecklingen mot en mer flexibel uppfattning om rummet och i forskningen behöver vi kunna variera skala och perspektiv. En gemensam definition av begreppet landsbygd skulle snarare begränsa synfältet.

1.2 Landbygdsforskningen idag

Ett sätt att dela in landsbygdsforskningen är utifrån olika kunskapsintressen. Grovt sett kan vi säga att det finns en forskning som syftar till att förstå och beskriva förändring på landsbygden som en del av en generell kunskapsbildning inom samhällsvetenskaperna. En annan inriktning är forskning som arbetar mer handlingsinriktat och intervenerande och med större krav på relevans visavi näringarnas aktörer och myndigheter. Ofta har den syftet att direkt förbättra förhållandena på landsbygden eller effektiviteten i olika insatser osv. Dessa båda ansatser kan finnas inom en och samma ämnessfär och det finns forskare som arbetat med båda ansatserna. Ytterligare en metodmässig indelningsgrund är studiernas tidsperspektiv, det vill säga i vilken mån de är longitudinella, bygger på tidsserier och historiska analyser, på analyser och resonemang om framtidsutsikter eller på kortare tidsperspektiv.

Den forskning som syftar till att förstå landsbygdens förhållanden snarare än att skapa dem har främst utvecklats som ett empiriskt fält inom samhällsvetenskaperna. Dessa studier färgas av teorier och metoder inom respektive ämnen. En del av denna forskning undersöker verkligt lokala förhållanden och har individ/hushåll, by eller bygd som sitt forskningsobjekt. Här finns en mängd studier av antropologer, etnologer, geografer, historiker osv. En annan gren av denna forskning är mer makroinriktad, kvantitativ och ibland modellbyggande. Kommuner, arbetsmarknader, regioner är några begrepp som knyter den till en högre geografisk skalnivå. Här blir gränsen otydlig mellan landsbygdsforskningen och dess kusin regionforskningen och här finns det bryggor också till urbanforskning.

Mycket av denna forskning faller inom vad som ofta kallas ”nyfikenhetsforskning” dvs. den växer fram som en följd av strävan efter djupare förståelse snarare än direkta behov hos landsbygdens aktörer. Det är i första hand inom denna sfär som det kan utvecklas en kritisk samhällsforskning. Det hindrar inte att också denna forskning har samhällsrelevans och upplevs som nyttig av praktiker.

Den mer handlingsinriktade ansatsen kan spåras tillbaka till kunskapsbehovet inom primärnäringarna där forskning och utbildning har sitt uppenbara syfte att hjälpa näringarna att utvecklas. Den handlingsinriktade forskningen har ofta nära relationer till näringarnas institutioner och till andra samhällsaktörer med engagemang

för landsbygdens frågor och välfärd. Inom samhällsvetenskaperna har denna forskning metodmässigt ofta varit participatorisk, inriktad på fallstudier och mer eller mindre intervenerande. Under senare år har den handlingsinriktade forskningen fått en bredare och tydligare plattform genom att statliga verk tillgodoser sitt kunskapsbehov genom att beställa forskning och därvid ställa stora krav på relevans. På så vis har den kommit att omfatta naturresurs- och ekosystemfrågor liksom forskning om t.ex. friluftsliv eller entreprenörskap.

En del av den mer nyttoinriktade landsbygdsforskningen utförs i utvärderingar av landsbygdspolitiska insatser. Forskningsinstitut och verk, som t.ex. IPTS, NUTEK och SLI, bygger oftast på kvantitativa, statistiska metoder och ekonomiska analyser. Andra utvärderingar tenderar att kombinera fallstudier med målstyrda utvärderingsansatser av utfallet i termer av givna indikatorer, vilket gör att generaliserbarheten och bidraget till forskningen blir begränsade.

1.3 Centrala frågor – en tematisk indelning

I det följande avsnittet betraktar vi landsbygdsforskningen med en tematisk indelning. Vi har försökt att identifiera landsbygdens ”stora” frågor och centrala forskningsområden. De olika temana ska inte uppfattas vart och ett för sig; de hänger intimt samman och kan ses som olika sätt att se på samma verklighet. Skrivningen är gjord som ett försök att spänna upp forskningsfältet utan att gå närmare in på enskilda projekt/miljöer/personer osv. Det har också varit en ambition att inte etikettera, att över huvud taget inte nämna enskildheter. Det finns förstås en svårighet i detta; det är inte en forskningsöversikt och det är inte ett forskningsprogram. Vårt syfte är att formulera området tillräckligt bra för att kunna motivera en satsning på landsbygdsforskning och kunna föreslå strategiska grepp.

1.3.1 Den fysiska miljön: naturresurser och landskap i produktion och förvaltning

Ett av landsbygdens särdrag är den fysiska miljön präglad av det brukade landskapet med dess naturresurser, institutioner och sociala relationer. Naturresurserna i vid bemärkelse är ju landsbygdens

oflyttbara produktionsfaktor som ger möjligheter som sträcker sig hela vägen från möjligheterna i den biologiska mångfalden, trävaru-, livsmedels- och fiberproduktion med alla dess möjligheter till vidareförädling, och vidare till naturmiljöns värden för boende, turism, fritid osv.

Dagens naturresursanvändandet vilar i hög grad på företag med anknytning till jordbruk, skog, fiske, trädgårdsodling och rennäring utgör den grund som vilar på idag. Den grunden är historiskt sedimenterad, både i sin fysiska form och genom att den format de institutionella ramvillkoren; normer, traditioner, organisationsformer, aktiviteter osv. Hur dessa näringar utvecklas får konsekvenser för både det lokala näringslivet och det lokala samhällslivet i vidare bemärkelse. Det får också följder för landskapet, för platsers attraktivitet och för brukandet av naturresurserna för andra ändamål. Lantbrukets multifunktionalitet hänger samman med de areella näringarnas förmåga att långsiktigt bruka och förvalta naturresurserna.

Internationellt sett är forskning om jordbrukssektorns och livsmedelsproduktionens utveckling livaktig. Ett forskningsområde som är svagt utvecklat i Sverige handlar om det agro-industriella komplexet och skogs- och livsmedelsindustrins relationer med landsbygden; krav på produktionsformer, tillgång och varor, på förhållanden i medelsindustrin och i jordbruket, ibland ända till landskapets utformning. Andra forskningsområden gäller konsument- och producentrörelser och nya former av relationer mellan producenter och konsumenter, hur regionala och lokala identiteter alltmer lyfts fram som varumärken och certifieringssystem. Detta studeras mot bakgrund av ekonomiska och politiska förhållanden och värdemässiga och etiska förhållningssätt. Sådan forskning saknas i stort sett i Sverige, men skulle bidra till förståelsen av de samhälleliga och globala sammanhang näringarna ingår i. Det kan också tydliggöra näringarnas lokala och regionala betydelse och därmed öka intresset för dem hos aktörer på kommunal och regional nivå.

Nya aktörer driver naturresursrelaterade verksamheter utifrån andra utgångspunkter än tidigare, t.ex. golfbanor, skidbackar, turism. Detta kan tidvis leda till konflikter mellan olika intressen och till svårigheter i relation till regelverk och institutionella indelningar. Anspråk och motsättningar kan öka när befolkningen ökar och fritidslivet intensifieras och nya sätt att förhålla sig till markerna utvecklas. Men motsättningar kan också öka i glesbygder där de lokala resurserna blir än viktigare för försörjningen. Försök med

nya förvaltningsformer är ett sätt att hantera frågor om långsiktig uthållighet som förutsätter ny samverkan mellan lokala aktörer och mellan aktörer på olika samhällsliga nivåer. Liksom andra "governance-baserade" initiativ aktualiserar de frågor om legitimitet och styrning, om nya yrkesroller och om enskilt och gemensamt lärande. De aktualiserar också frågan om samband mellan lokal förvaltning och lokal utveckling.

Nya verksamheter kan innebära olika möjligheter för män och kvinnor som både kan befästa och modifiera 'genuskontrakt' och generationsväxlingsmönster. Forskning som beskriver och tolkar förändringarna inom näringarna behövs liksom forskning som utvecklar och utvärderar metoder och medel att stödja landsbygdens utveckling och hantera motsättningar. Det finns gott om utländsk forskning att anknyta till. Landskapsanalys är ett sätt att närma sig dessa frågor. Skillnader i synen på landskap och dess användning har tagits upp i olika studier och användningen av GIS och GPS i landskapsanalys är ett växande forskningsområde. Konkreta förlopp i landskapet knyts samman med orsaker i form av individers beslut, politik, regelverk, marknader, förvaltningsmodeller.

Om vi lyfter blicken bortom Sverige och Europa och in i framtiden så anar vi att en helt ny dagordning kommer att präglade svensk landsbygd. Den globala folkökningen och tillväxten i folkrika stater pekar mot ett snabbt ökande tryck på naturresurserna också i Sverige. Det är sannolikt att den nuvarande efterfrågeboomen på gas, olja och mineraler följs av en liknande utveckling för bioråvaror. I ljuset av en sådan utveckling kommer alla slags relationer att utsättas för omprövning. Vad är det för en institutionell omvandling som kan väntas? Sker det en undanträngning eller en utveckling av de traditionella verksamheterna på landsbygderna? Vem kommer att äga, vem bestämmer, vem får jobb?

Miljöfrågan är av samma dimension. Otoliga studier världen över visar att mänsklig påverkan hotar många ekosystem. I Sverige visar utvärderingen av miljömålsarbetet att fem av miljömålen inte kan nås utan nya styrmedel. På vilken nivå ska dessa utformas? Kommer ökade energipriser, viljan att minska koldioxidutsläppen och klimatförändringar att ge nya förutsättningar? Vilka intressen kommer att uppstå kring marken om biobränslen på sikt ska ersätta delar av dagens oljeberoende och om potentialen för livsmedelsproduktion minskar globalt sett?

Flera av de nationella miljömålen gäller specifikt landsbygden. Sambanden mellan ekosystem- och miljöfrågor å ena sidan och frågor om produktion, företagande och landsbygders utveckling å den andra, är minst sagt komplexa. Olika vetenskapliga perspektiv och förklaringsmodeller möts vilket både leder till tvärvetenskapliga ansatser och till motsättningar i tolkningar av hållbarhetens olika dimensioner. En utveckling mot att samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga frågeställningar förs samman i landsbygdsforskning kan i sig ses som ett framsteg.

1.3.2 Demografiska utmaningar

En demografisk utgångspunkt i landsbygdsforskningen är motiverad eftersom befolkningens storlek och ålder har starka samband med en mängd sociala och ekonomiska förhållanden. Demografin är viktig också för att det är en någorlunda stabil variabel. Även om flyttningarna till och från en enskild plats kan förändras kraftigt så är de demografiska grundmönstren mer förutsägbara än de flesta andra variabler.

Befolkningsutvecklingen är en av den svenska landsbygdens stora framtidsfrågor. Efter årtionden av utflyttning av unga går många landsbygdsområden in i en fas av "avancerat åldrande". Den del av befolkningen som är i arbetsför ålder minskar samtidigt som det föds relativt få barn därför att det finns få kvinnor i fertil ålder. Dessa obalanser är nu så kraftiga att inte ens stora förändringar av flyttmönstren skulle räcka för att vända utvecklingen. Det här är en utveckling som inte gäller alla landsbygder. I ganska stora områden, främst runt storstäderna och utmed kusterna sker en inflyttning på landsbygden av unga människor som bär med sig en förnyelse av näringslivet och ett förbättrat underlag för service.

Många av de landsbygder som har en minskande/åldrande befolkning kommer att gå igenom en tillbakagående ekonomisk svårighet. Den tillgängliga arbetskraften minskar samtidigt som behovet av personal inom vård och omsorg ökar. Risken är att man får ensidiga arbetsmarknader och samtidigt brist på arbetskraft. En ren framskrivning av dagens flyttmönster och födelse- och dödstal visar att det blir fråga om ganska stora omställningar, inte bara i den avlägsna periferin.

Den kris i befolkningsfrågan som stora delar av landet står inför kommer att mötas av politiska beslut på skilda nivåer, av anpass-

ningar som görs av hushåll och medborgare, av beslut på tjänste- och varumarknader osv. Man kan tänka sig att krisen för med sig nya flyttmönster, nya former av arbetspendling osv. I stort saknas underlag för att uttala sig om hur företag, offentliga organisationer, hushåll och individer kommer att svara på dessa förändringar. De forskningsfrågor som växer fram handlar alltså inte bara om den fortsatta befolkningsutvecklingen utan också om vilka effekterna blir på skilda nivåer i samhället. Åldersstrukturen förändrar ju förutsättningarna för lokalt företagande, för värderingen av olika boendemiljöer, för utbudet av kommersiell och offentlig service osv. Särskilt i perifera landsbygdsområden innebär detta att behovet av institutionella förändringar ökar som t.ex. nya former för privat/offentligt/ideellt samarbete och nya lösningar för tillgänglighet till service.

En följd av den skisserade utvecklingen är att det kan behövas större överföringar mellan olika geografiska områden i landet om levnadsvillkoren ska vara lika. Ett internationellt forskningsutbyte när det gäller tillbakagående ekonomier skulle kunna ge stor utdelning.

En fråga som rör demografin är fritidsboendets betydelse. Trots att det är omfattande så syns det inte i befolkningsstatistik och därför hanteras det inte i politik och planering och sällan forskningsmässigt. De ansatser som har gjorts att mäta detta visar att fritidsboendet ger landsbygden en betydande folkökning under delar av året. Det påverkar förstås alla slags sociala och ekonomiska relationer. Fler pensionärer och ökad efterfrågan på ostörda miljöer är några förhållanden som kan göra att fritidsboendet på landsbygden ökar.

I de landsbygdsområden där inflyttningen förmår att hålla emot och föryngra befolkningen blir utfallet förstås annorlunda. Där sker en social och kulturell omvandling när traditionella landsbygdsnäringar går tillbaka och landsbygdens boendekvaliteter blir en tillgång i stora sammankopplade arbetsmarknadsregioner. Här finns mycket erfarenheter att hämta från mer tätbefolkade länder där landsbygden har en stark ekonomisk utveckling därför att den befolkas av en växande penningstark medelklass. Vissa landsbygder i Europa tycks få ett direkt ekonomiskt uppsving av en ökande inflyttning av konsumtionsstarka pensionärer som lämnat storstäderna mot arbetslivets slut. Där växer det fram ett behov av en utvecklad samhällsplanering som kan hantera konflikter mellan olika intressen.

Sammanfattningsvis utgör befolkningsfrågorna en mäktig kraft vars följd är otillräckligt utforskade. Det finns ett stort kunskapsbehov kring hur flyttmönster för olika grupper i samhället utvecklas; kulturella skillnader, könsrelaterade skillnader, etnicitet osv. Vilken variation i utvecklingen kommer att präglade de svenska landsbygders framtider och hur kommer detta att motsvaras av utvecklingen i resten av Europa?

1.3.3 Ekonomisk utveckling

Forskning om lokal ekonomi och lokal ekonomisk utveckling utgår idag från en mängd olika perspektiv och ansatser. Inte minst har småföretags- och entreprenörsforskning tagit sig an den lokala/regionala dimensionen i allmänhet och den icke-urbana i synnerhet. Här finns en betydande teoriutveckling, internationella relationer och här finns den publicering som är sparsamt förekommande inom andra fält av den svenska landsbygdsforskningen. Den visar ett alternativt spår till det som dominerat inom regionalekonomisk forskning under senare år och som fokuserat på regionförstoring, skalfördelar osv. och som därmed marginaliserat landsbygden och dess möjligheter att självständigt utvecklas ekonomiskt. Därmed knyter den an till landsbygdens specifika förutsättningar så som vi definierade dem i inledningen.

Ett annat ekonomiskt forskningsfält som är väl utvecklat och som i hög grad befattar sig med lokala/glesa strukturer är det som undersöker den sociala ekonomin. Sammantaget visar den ekonomiska forskningen att framgångsrika landsbygdsföretag förmår att skapa många relationer i en alltmer nätverksbaserad ekonomi. Den tekniska utveckling som har skett de senaste tio åren har gett företagen nya möjligheter att kommunicera med marknader och leverantörer oberoende av avstånd. Inte minst inom turism/upplevelseindustri spelar internet idag en avgörande roll för möjligheten att nå nya kunder.

Globaliseringen innebär påtagliga utmaningar för landsbygdens företag genom konkurrens från låglöneländer, ökad frihandel och alltmer ägande utan lokal förankring. Men den ger också nya möjligheter för de landsbygdsföretag som kan kombinera lokal förankring med de nya nätverk och flöden som globaliseringen erbjuder. Här tycks det finns stora lokala och regionala skillnader. Nyare studier ger exempel på landsbygdsföretag som framgångsrikt byg-

ger vidare på en tidigare naturresursbaserad lokal ekonomi eller på platsen i sig. Globaliseringen kan skapa nischer som kan bli mycket stora.

Även om det alltså finns en livaktig svensk forskning om social ekonomi, småföretagande, entreprenörskap så är kunskapen om landsbygdernas företag, och arbetsmarknader bristfällig. Den forskning som idag finns om landsbygdsföretag handlar till stor del om företag som har anknytning till naturresurser, till livsmedelsproduktion eller turism. Här finns möjligheter att knyta an till internationell forskning. Ett område gäller de areella näringarnas omvandling. Begreppet ”produktion” håller på att omvärderas och bl.a. med stöd i EU:s landsbygdsutvecklingsprogram växer det fram nya former av produktion, t.ex. av tjänster knutna till landskapet. Sedan många årtionden pågår också en övergång från areella näringar till annan verksamhet i form av deltidsbrukande och diversifiering/bisysslor och kanske mot den ”nya”, diversifierade landsbygdsekonomi som EU lyft fram under senare år. Det är långsiktiga processer där traditionellt jord/skogsbruk utgör ett stödjeben i en gradvis utveckling av nya verksamheter.

En svårighet för näringslivet på landsbygden är de begränsade valmöjligheterna som är en följd av glesheten. Avstånd och gleshet gör att företag i landsbygdsområden sällan kan dra nytta av storleks fördelar, klusterbildningar eller närhet till differentierade arbetsmarknader. På små arbetsmarknader blir rörligheten/dynamiken låg. Det finns helt enkelt inte så många relationer att välja på och på samma sätt kan det vara med andra utbytesrelationer inom till exempel offentlig sektor och kommersiell service. Empiriskt finns det stort stöd för att det generellt sett är lättare att nå hög produktivitet ju tätare en miljö är. Men många landsbygdsföretag lever i en miljö som tycks kunna kompensera för dessa nackdelar. Sociala relationer, kultur och företagsklimat är exempel på för och som har visat hållanden som kan variera stort mellan olika bygder och regioner sig ha betydelse för företagens livskraft. Säsongsarbete inom turism och naturresursbaserade näringar, kombina av företagande och anställningar är exempel på hur landsbygdens lokala arbetsmarknader kan innebära både en utsatthet och en robusthet för den enskilde. Det finns också en tradition av mångsidig försörjning på landsbygden, delvis ett historiskt mönster knutet till primärnäringarna. Mer ingående kunskaper om dessa arbetsmarknader saknas dock. Den informella ekonomins betydelse på landsbygden är också otillräckligt belyst.

Det finns stora möjligheter att utveckla dessa forskningsfält. Relationerna mellan ekonomisk tillväxt och lokala sociala relationer, lokal ekonomisk utveckling och ett hållbart näringsliv är inte givna. Vad karaktäriserar ett långsiktigt hållbart näringsliv och entreprenörskap på landsbygden? Hur kan det stödjas? Vilka intressen tillgodoser man och vilka grupper får företräde? Vare sig företagsutveckling eller näringslivsutveckling är t.ex. genusneutrala verksamheter. Kvinnors och mäns företagande, nätverkande och arbetsvillkor skiljer sig åt. Bristande kunskap och bristande medvetenhet innebär att insatser kan förstärka sådana skillnader.

1.3.4 Lokal utveckling

Ett av landsbygdsforskningens centrala teman är det lokala samhällets funktion och utveckling. Det är ett tema som uppträder i många former och under skilda beteckningar i olika discipliner: plats, lokalsamhälle, lokal utveckling, landsbygdsutveckling osv. Den gemensamma kärnan i dessa olika sätt att betrakta "det lokala" är att det handlar om relationer mellan människor som på något sätt strävar efter att åstadkomma något (gemensamt) inom ett begränsat territorium. Det är till stor del fråga om det civila samhällets institutioner; normer, organisation, resurser, osv. Allt detta har givetvis starka kopplingar till övriga teman, inte minst som tidigare nämnts till det som handlar om ekonomin.

Frågor om relationer till platser, platspolitik och platsers betydelse tycks växa i ett alltmer mobilt samhälle och i takt med att platsers attraktivitet har blivit uppvärderad som utvecklingsfaktor. På kommunal nivå har blocköverbryggande konstellationer och 'platsideologiska' partier blivit allt vanligare. På lokal nivå har samhällsföreningar och utvecklingsgrupper vuxit fram de senaste decennierna. De demografiska förändringar som vi har pekat på fordrar också en förståelse för vad som händer på den enskilda platsen. Nya lösningar för service som bygger på samverkan mellan kommunen och lokala grupper växer redan fram i glesbygder. Sådana lösningar bygger på ett lokalt engagemang och behöver vara anpassade till den enskilda platsens behov och resurser. Flera olika institutionella lösningar som är lokalt anpassade kommer att behövas i framtiden.

Idag finns lokala grupper som engagerar sig i frågor om service, säkerhet, näringslivsutveckling och boendefrågor såväl som kultu-

rella aktiviteter. Framgångsrika grupper har ofta goda relationer med aktörer utanför bygden och nätverk med stor räckvidd. En del studier av sådana grupper och deras betydelse har gjorts men detta är ett forskningsområde som behöver utvecklas. Frågor om legitimitet, om vilka i det lokala samhället som deltar och vilka som inte deltar i olika grupperingar och vilka intressen lokala grupper företräder är viktiga i en sådan forskning. När ansvar delegeras till lokala och subkommunala nivåer behöver man även hantera maktfrågor och intresse motsättningar på dessa nivåer. Hur förmår man göra det?

Vi har redan pekat på landskapet/naturresurserna som en viktig del av landsbygdsforskningen. En aspekt av detta knyter tydligt an till diskussionen om lokalsamhället. Landskapet är en delvis gemensam resurs; här finns allemansrätt, sedvänjor, servitut osv. som kopplar ihop människor i landskapet. Markanvändningen utanför tätorterna bestäms till stor del av informella överenskommelser som görs mellan människor. Det finns ofta skilda anspråk på en och samma markbit. Hur det delvis dolda systemet av relationer ser ut spelar stor roll för hur naturresurserna kan utnyttjas. Politiken utformas idag till stor del som stöd till enskilda företag men samtidigt gäller dessa frågor större system. Vilka möjligheter ser lokala aktörer som företagare, markägare, boende, fritidsboende? Vilka intresse motsättningar och konflikter uppstår? Hur påverkar detta det lokala samhället och platsens sociala och kulturella karaktär? Vilka genomslag får landsbygds- och jordbrukspolitiken i det lokala samhället?

Ett forskningsområde med tonvikt inom sociologin betraktar hur lokalsamhället påverkas av att det genomträns av impulser från omvärlden. Möjligheterna att pendla, tillgång till internet och inflyttning av människor från andra länder eller andra delar av Sverige, kan leda till befolkningsökning och nya ekonomiska möjligheter, men också till fragmentering, marginalisering och svagare länkar inom lokalsamhället. Fler och nya sorters resurser blir tillgängliga för det lokala samhället i den mån lokalbefolkningens personliga och professionella nätverk får en större räckvidd och personer med olika kompetens och kapital flyttar in. Samtidigt får människor sina "livsfärer" mer och mer uppdelade både socialt och rumsligt. Ökande konsumtion av media och mer långväga migration gör att människors liv formas av sådant som inte har direkt lokal anknytning.

Allra mest tydligt är detta kanske i byar och bygder med stark utpendling. Trots att befolkningen kanske till och med ökat är det ofta så att många av invånarna har de mesta av sina relationer förlagda någon annanstans. Detta är långsamma och smygande processer som på ett grundläggande sätt kan förändra själva innebörden av "det lokala". Hur påverkar det landsbygdsekonomin? Vilka konsekvenser får det för sammanhållning och gemensamma normer? Frågor om marginalisering, kriminalitet och politiskt utanförskap är viktiga i den internationella forskningen om landsbygders utveckling. Flera svenska studier av lokalsamhällen på landsbygden ger en bild av hur bygder och småorter förändrats men någon syntetisering av dem finns inte. Ett svenskt deltagande i internationell forskning om hur "det lokala" förändrats när det genomträngs av influenser från andra nivåer framstår som angeläget.

1.3.5 Politik för landsbygd

Landsbygden har under lång tid varit föremål för olika politiska strävanden. Staten har under andra halvan av 1900-talet strävat efter att bevara det spridda bosättningsmönstret, att skydda och utveckla alla delar av landet och utvecklat styrmedel för detta i form av kommunal skatteutjämning, regionalpolitiska stöd, stöd till kommersiell service osv. Samtidigt har staten verkat för att främja omställning av olika näringar och strukturer även om det inneburit att landsbygden försvagats. Jordbrukets koncentration och specialisering drevs delvis av behovet att frigöra arbetskraft till de växande industrierna i städerna.

Efter EU-inträdet har landsbygdspolitikens olika grenar vävts in i EU:s strukturpolitik. Jordbrukspolitiken är fortfarande budgetmässigt dominerande med alla dess följder för strukturen på lantbruket, landskapet, försörjningen, den biologiska mångfalden osv. Den utformas till stor del i en internationell politiksfär där EU står för regelverken men där det finns en tydligt global agenda både i form av alltmer globala marknader och inslag av mer eller mindre global politik genom WTO. Jordbrukspolitiken svänger över mot en landsbygdspolitik något som har bidragit till ett nytt intresse för lokal utveckling. Projektkultur, utvecklingstänkande, partnerskap, gränsöverskridanden, teknisk och institutionell förnyelse är några fenomen som ofta beskrivs som endogena processer trots att det

även finns en tydlig politisk/ideologisk formulering och konkreta utvecklingsprogram som iscensatts nationellt eller på EU-nivå.

Den svenska landsbygden står politiskt i en ovisst situation. Det har skett en långsam övergång ifrån en dominans av "Hela-Sverige-Ska-Leva – tänkande till att Sverige måste satsa på tillväxt och tillväxtregioner. Politiska satsningar på konkurrenskraft, innovationer osv. tar fasta på att stadsregionernas arbetsmarknader är mer dynamiska och skaltänkandet har fått ett brett genomslag. Samtidigt finns landsbygds politik till stor del kvar i sina etablerade former, som landsbygdsstöd, stöd till kommersiell service osv. Framför allt så har EU:s landsbygds politik, där strukturprogrammen och LBU-programmet, i vilket stödet till lantbrukets omvandling dominerar, utgjort hörnpelare som givit svensk landsbygd miljardsubventioner årligen.

Under senare år har territoriella strategier för landsbygdsutveckling utvecklats, framför allt på initiativ från EU. Den europeiska sammanhållningspolitiken är en bakgrund till detta men också en ny betoning av olika landsbygdsområdets särdrag. Sociala relationer, lokal kultur och företagsklimat kan, som vi redan nämnt, variera stort mellan bygder och regioner. Kultur och normer formas över tid och varje bygd och region har sin historia. I en territoriellt inriktad politik ses den enskilda regionens eller bygdens karaktäristiska tillgångar, dess problem och möjligheter som utgångspunkter och man söker både stödja generella processer som bidrar till bättre förutsättningar för utveckling och frigöra och utveckla lokala resurser, gärna genom att bygga vidare på det som uppfattas som karaktäristiskt för området. Det innebär att man lägger vikt vid sociala processer och relationer som kan skapa synergier och stärka den ekonomiska tillväxten inom territoriet. Tvärsektoriella partnerskap, nätverk och samverkansprojekt som förordas som politiska medel. Territoriella ansatser bygger idealt på att de lokala förutsättningarna kan kopplas upp mot regionala, nationella och globala nivåer. Hur kommer sektoriella insatser som ökar regionala obalanser och territoriella insatser att hanteras inom ramen för utvecklingspolitiken? I vilken mån och hur bidrar partnerskap och nätverk till synergier och lärande? Det är viktigt att peka på kommunernas viktiga roll i att förvalta och utveckla lokalsamhället utifrån en territoriell ansats, med lokala resurser och på direktvalda politiska mandat.

En landsbygdsforskning som är inriktad på politik måste kunna ta sig an de stora frågorna om landskapets långsiktiga nyttjande i

ett globalt perspektiv. Den måste etablera relationer till forskning om klimatförändringar, om framtidens nyttjande av mat och fibrer, om den internationella maktordningen när det gäller produktionsmetoder och produktionsresurser osv. Det blir en av forskningens viktigaste uppgifter att producera kunskap som kan medverka till att förlänga sikten för beslutsfattare på skilda nivåer.

Samtidigt måste en landsbygdsforskning som är inriktad på politik ta sig an handfasta praktiska frågor i gränslandet till utvärdering. En fristående kritisk granskningsinsats av alla de medel som går till landsbygdens näringar och landsbygdens befolkning måste etableras. Det är viktigt att den är kopplad till den omfattande internationella forskning som finns kring EU-programmen. Vilken effekt får man av de stora satsningar som görs, inte minst inom LBU-programmet? I det kommande programmet kommer lantbrukspolitiken att genom Leader programmet ta ett steg mot en mer territoriellt präglad politik för landsbygdsutveckling. Hur går det till när EU-besluten omvandlas på nationell, regional och lokal nivå till ett faktiskt agerande i landskapet? Vilka intressen är närvarande, vilka är drivkrafterna? Studier av effekterna över tid av politiska initiativ är ovanliga i Sverige liksom mångvetenskapliga studier av politikens effekter. Svenskt deltagande i internationellt jämförande forskning är här av stor vikt.

När det gäller landsbygden är sådan forskning särskilt relevant i ljuset av förhoppningarna på förvaltning som sammanför olika sektorer och samhällsnivåer. Idémässigt finns en utveckling från 1970-talets starka statliga intervention i lokalsamhället till det tidiga 2000-talets försök att återföra beslutskraft till lokalsamhället genom inslag av lokal förvaltning i partnerskap och nätverk. Är detta en statlig reträtt eller mera en ny form av statlig styrning? Vilka beroenden och sårbarheter byggs upp i de tidsbegränsade projekten? I politikstudierna måste det också finnas en tydlig demokratispekt. Hur flyttar sig medborgarinflytande mellan olika grupper och politiska nivåer?

1.3.6 Den nya ruraliteten

I alla de teman vi beskrivit finns tidsdimensionen närvarande. Frågorna handlar om tillståndet vid en viss tidpunkt, att följa förändringar över en viss tid, att bygga på tidsserier och historiska analyser, eller på analyser och resonemang om framtidsutsikter. Men

undertexten i våra teman är att vi hela tiden söker kunskap om hur det kan komma att bli och hur det är möjligt att påverka hur det blir.

Den tematiska översikten tycks föreslå ett perspektivskifte på landsbygden. Ett fruktbart perspektiv tycks vara att se landsbygden som ett komplementärt rum till staden. Då är landsbygden inte i första hand en miljö för dem som bor där utan en miljö som håller ett antal funktioner som behövs i samhället i allmänhet. Relationerna land-stad förändras. Land och stad växer samman på många sätt men det betyder inte att de blir lika utan komplementära på nya sätt. Ur texten växer till slut ”den nya ruraliteten” fram som ett självständigt tema där vi kan samla ihop exempel på landsbygdens framväxande roller i ett nationellt och internationellt perspektiv.

Produktionen i de areella näringarna är den kanske mest uppenbara av dessa med dess traditionella produktion av livsmedel, fibrer, energi, trävaror och papper som idag breddas mot biologisk mångfald, turism, hälsofrågor och landskap. Jord- och skogbruket präglas av en fortsatt snabb rationalisering som minskar antalet aktiva brukare och som kan ge stora förändringar i det fysiska landskapet. Dessa förlopp går mycket ojämnt fram i landets olika delar. I söder har det mer formen av en fortsatt strukturomvandling i samma riktning som de senaste decennierna, längre norrut tenderar de traditionella näringarna att vika undan eller omvandlas och få nya uppgifter. Det är en formativ förändring som reser frågor om landskapets framtida användning.

Det nya som växer fram bygger på naturresurserna i vidare bemärkelse. Landsbygden som boendemiljö har uppmärksammats under lång tid och det finns en stadig flyttning till landsbygden. Här finns flera trender; medelklass som flyttar ut ur storstäderna till exklusiva landsbygdsmiljöer inom bilpendlingsavstånd, låginkomsthushåll som söker billigt boende, de nya pensionärerna som använder fritidshuset allt större del av året osv. Dessa trender är också internationella och svensk landsbygd efterfrågas alltmer som miljö för rekreation, hälsa, boende, turism osv. Här öppnar sig möjligheter som är specifikt nordiska och där landsbygdens komplementära egenskaper, gles befolkning och den rika tillgängligheten till naturen är själva drivkraften. Tydliga exempel på att detta är något som efterfrågas finns i ökningen av skidturismen och i framväxten av airparks och isturism men också i en mer istadig ökning av holländare och tyskar som bor hela eller delar av året på den svenska landsbygden.

Till den nya ruraliteten hör också nya kommunikationsformer och rörlighetens förändring. På bara en generation har både den faktiska och den virtuella rörligheten förändrats enormt. Datorer, mobiltelefoner och prisras på långväga resor har lyft människor ut ur sina lokala sammanhang och mångfaldigt de långväga relationerna. Det är något som påverkar möjligheten att leva ett delat liv; både på landsbygden och i urbana miljöer. Det omvandlar också relationerna mellan människor i lokalsamhället. Detta är ännu ett ganska utforskat fält där det finns många myter; fortfarande är de vardagliga kontakterna viktigast och paradoxalt nog tycks många bli mer hemmabundna.

IT-utvecklingen kan betyda mycket för landsbygden som komplementärt rum till staden. Å ena sidan innebär den en centralisering, en indragning av sådant som funnits utspritt i samhället. Vi ser det t.ex. inom olika statliga verksamheter som arbetsförmedling, försäkringskassa, post och polis där små orter förlorar sina kontor.

Å andra sidan ökar den digitala tekniken tillgängligheten till information och service på landsbygden i den mån som den byggs ut. En lång period av geografisk koncentration är på väg att kompletteras eller ersättas med en period då utbudet av service, information, tjänster, kultur osv. geografiskt sett frikopplas från individens lokalisering. Servicen kan komma att erbjudas till medborgare från vilken punkt i landskapet som helst. Vilka konsekvenser får det på sikt för det lokala samhället?

Den digitala tekniken bidrar också till lärande och kunskapsbildning på landsbygden. Dagens fjärrundervisning, lärcentra och utlokaliserade högskoleutbildningar är en del av en utveckling som jämnar ut möjligheterna till lärande mellan land och stad. Vissa landsbygder stärks dessutom kompetensmässigt t.ex. genom inflyttning av nya grupper eller av fritidsboende. På landsbygden uppstår också andra behov av kunskap därför att omgivningen är annorlunda och andra problem ska lösas.

Den nya ruraliteten rymmer också förändringar som vi känner på avstånd men som ännu inte trängt in i vårt medvetande. Klimatförändring och höjda energipriser reser frågor om hur vi ska bo och organisera vårt arbetsliv i ett samhälle med minimalt transportarbete. Detta är närmast en icke-fråga i dag när ökat dagligt resande är ett regionalpolitiskt mål. Det utspridda boendet i ett glest befolkat landskap är inte en trolig framtid på lång sikt och knappast en tillräcklig vision.

Samtidigt väcker detta frågor om landskap och naturresursernas användning. De areella näringarna kan snabbt få nya och idag okända förutsättningar. Den bild som dominerar i media, i det allmänna medvetandet och i politik och planering är att den svenska landsbygden har haft sin stora betydelse och nu kan vänta en gradvis tillbakagång därför att dess resurser inte efterfrågas. Det är ingen särskilt vågad gissning att detta är en parentes i historien och att de biologiska resursernas avgörande betydelse kommer att bli tydligare än någonsin i takt med global befolkningstillväxt och klimatförändring. Glesheten, som i den kortsiktiga ekonomin i huvudsak är ett problem, kan snabbt nog komma att uppfattas som en livsnödvändig tillgång därför att den erbjuder relativt sett stora biologiska resurser. Hur detta till sist påverkar människans faktiska aktiviteter i landskapet vet vi ganska lite om.

1.4 Strategiska överväganden

Vår utgångspunkt är att forskningens nytta är en central fråga. För att forskningen ska kunna berättigas måste den komma med nya perspektiv och nya kunskaper och klara att kommunicera dessa med det omgivande samhället. Det fordrar att den kan bedrivas i miljöer som främjar långsiktig teoriutveckling och kunskapsbildning med krav på generaliserbarhet, vetenskaplig validitet och öppenhet. Forskarna måste kunna resa sina egna frågor. Samtidigt måste de kunna hantera de förväntningar som växer fram i det omgivande samhället. Forskningens legitimitet och nytta hänger samman med dess förmåga att samverka med praktiker och beslutsfattare.

Samhällsforskningens uppgift är både att producera fakta om olika samhällsfenomen och att medverka till en gradvis djupare förståelse av hur samhället förändras. Genom att pröva och utmana förhärskande synsätt har forskningen en "upplysande" funktion som gör det möjligt att se på nya sätt. Även om samhällsforskningens resultat kan framstå som svåra att tillämpa omedelbart kan de mycket väl leda till förändringar på sikt. Begrepp från samhällsvetenskap och humaniora anammas i det offentliga samtalet, ofta med en glidning i innebörd. Ett exempel med relevans för landsbygdsforskningen är begreppet 'socialt kapital' som är omstritt inom forskarvärlden, men som fått en spridning i den allmänna debatten som en självklarhet som betonar tillitens betydelse i relationerna

mellan människor. Andra begrepp är nätverk, innovationer och kanske även lokal förvaltning.

Men universitet och högskolor kan också ge mer direkta bidrag till utvecklingsprocesser. De förväntas alltmer medverka i utvecklings- och handlingsinriktade verksamheter i specifika och avgränsade sammanhang. Forskning ses som ett medel inte bara för att stärka den nationella konkurrenskraften utan även för regional och lokal utveckling och tillväxt. Det finns starka förhoppningar knutna till FoU-verksamhet, regionala högskolor och decentraliserade utbildningar som medel regional utveckling för likaväl som för landsbygders utveckling. Samtidigt blir det alltmer tydligt att de utmaningar som samhället står inför idag är komplexa och delvis stammar ur en samhällsutveckling som präglats av stora teknologiska och vetenskapliga landvinningar. Efterkrigstidens tillit till vetenskapen som genom att producera auktoritativ och generell kunskap ska leda samhället framåt i en stabil och alltmer förutsägbar utveckling har till stor del krackelerat.

Frågornas komplexitet och kraven på handlingsinriktning innebär att universiteten idag måste hantera problem som går bortom de traditionella ämnesindelningarna. För att utveckla en ämnesövergripande forskning som exempelvis sammanför frågor om naturresursförvaltning, den areella produktionens företagande och landsbygders samhällsutveckling krävs tvär- och mångvetenskaplig samverkan mellan forskare liksom med aktörer utanför akademien. Samtidigt finns risken att sådan forskning domineras av specifika intressen, snäva partssamarbeten och konsensusperspektiv. Risken är också att forskningens förmåga att utmana förhärskande synsätt går förlorad i handlingsinriktad forskning om den blir för lokal, för instrumentell och för inriktad på kortsiktig problemlösning.

Det är också viktigt att forskningen knyts till grund- och forskarutbildning. Universitetens och högskolornas utbildning sker genom grund- och forskarutbildningar, men också via fortbildning och via praktikinära och praktiknära utvecklingsprojekt. Vid en universitetsinstitution sker både grundutbildning, uppdragsutbildning, forskarutbildning, tillämpad forskning, grundforskning och samhällskontakt. En hel del av den utvecklings- och handlingsinriktade forskningen handlar till stor del om lärande, kompetens och metodutveckling som ligger i skärningslinjen mellan utbildning och forskning. Samtidigt är grund- och forskarutbildningarna de sätt på vilka nya generationer studenter och forskare får sin grundläggande utbildning och tränas i ett vetenskapligt tänkande. Utbildning är

alltjämt det främsta sättet som universitetens forskning förmedlas till det omgivande samhället. Den svenska högskolan håller för närvarande på att anpassa sina utbildningar till Bologna-modellen för högre utbildning. Detta innebär bland annat att "anställningsbarhet" blir ett kriterium som utbildningsprogram ska uppfylla. Större vikt kommer att läggas vid studenters kontakter med arbetslivet under studietiden. Det öppnar för möjligheter för samverkan mellan universitet och högskolor och olika samhällsaktörer inom ramen för utbildningsprojekt och programplanering.

1.4.1 Insatser som tar fasta på sambanden mellan forskning, utveckling och utbildning

Regeringen har uttryckt att det finns behov av en nationell forskningsstrategi för landsbygdsforskning. Det är en bedömning som har stöd i de översikter som gjorts av området under den senaste tioårsperioden. Svensk landsbygdsforskning är en relativt tunn genre med liten internationell publicering och begränsat deltagande i internationella forskningsarbeten. Det har också hållits några State of the art – konferenser bl.a. i regi av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien som även de har visat att svensk landsbygdsforskning är begränsad i omfattning jämfört med i andra europeiska länder och att den har svag internationell ställning. Svensk landsbygdsforskning finns inom olika ämnen vid universitet och forskningsinstitut och utbytet emellan dem är ganska begränsat. Det finns ingen miljö eller institution som fungerar som en nod med ett långsiktigt ansvar för koordination och utbyte forskare emellan. Det finns inte heller något etablerat forum där forskningsresultat läggs fram, ingen tidskrift för detta osv. Samtidigt har forskare från många olika discipliner och institutioner varit aktiva i de konferenser som trots allt arrangerats. Det visar att landsbygdens förhållanden och utveckling knyter an till samhällsvetenskapernas hela bredd.

Vi menar att en mer systematisk kunskapsuppbyggnad kring landsbygdens sociala och ekonomiska förhållanden skulle kunna spela en viktig roll både inom samhällsvetenskaperna och när det gäller landsbygdens framtida utveckling i Sverige. Förvaltningen av naturresurserna i bred bemärkelse kommer att växa fram som en livsavgörande fråga.

Vi ser behov av:

- En kritisk, teorigenererande forskning om sociala och ekonomiska förändringar på landsbygder.
- En utvecklings- och handlingsinriktad forskning som stödjer, granskar och medverkar till utvecklingsinsatser och innovationer som kan bidra till en hållbar landsbygdsutveckling.
- En mång- och tvärvetenskaplig forskning med inriktning på naturresursförvaltning och landsbygders samhällsutveckling.
- En praktiskt och empirisk inriktad forskning som kan informera politiker och andra aktörer om handlingsutrymmet och konsekvenserna av olika insatser.
- Att ett nätverk etableras som skapar sammanhang för utbyte och samverkan mellan forskare från olika discipliner och forskningsinstitutioner.

En satsning för att bygga upp en svensk landsbygdsvforskning behöver:

- Hantera både den disciplinära forskningen och skapa relationer över disciplingränserna och skapa såväl inter-disciplinära och inter-institutionella forskargrupper.
- Garantera en hög metodisk mångsidighet i forskningen. Det gäller både mellan discipliner och olika ansatser i samma disciplin.
- Vara långsiktig och skapa kontinuitet över en längre tid – annars kan man inte bygga upp ett starkt forskningsfält som till stor del bör vara mång- och tvärvetenskapligt.
- Leda till att svenska forskare kan ta en mer aktiv plats i internationella konferenser om landsbygdsvforskning, forskningsprojekt och tidskriftspublicering.
- Ha anknytning till universitet och högskolor så att forskning på så vis har koppling till både forskar- och grundutbildning.

Den svenska forskningen behöver anknyta till de forskningsprogram som utlyses inom EU och den forskning som byggts upp internationellt. Det finns livaktig internationell forskning som vi har all anledning att ta fasta på och man kan se EU:s utlysningar och forum som t.ex. European Society for Rural Sociology som motorer som driver denna forskning. Genom att anknyta till dessa så öppnar sig möjligheter till finansiering och akademiska framsteg.

Dagens situation är att landsbygdsforskningen liksom de flesta andra forskningsområden får hålla sig till de allmänna utlysningarna och att det där avgörs om det finns kvalificerade forskare/frågeställningar och relevans som bär hela vägen. Det har inte gett upphov till en vital landsbygdsforskning. En något större ambition är en eller flera riktade utlysningar. Det innebär att forskningsfältet drar till sig ett större intresse men risken är stor att det blir en engångspuff som inte ger de långsiktiga effekter som vi efterlyser. Någon form av mer långsiktigt stöd tycks behövas. Det kan vara miljöstöd som innebär att redan fungerande miljöer får en större och säkrare bas för att inrätta tjänster eller driva projekt. Det kan också vara programstöd som innebär ett stöd till större forskningsprogram som innehåller flera projekt och samverkan mellan olika miljöer. Den allra mest institutionaliserade formen av kompetensuppbyggnad skulle vara ett miljöstöd i form av etablerande av någon form av centrumbildning/institut/institution med nationellt ansvar.

I de nordiska grannländerna finns en sådan starkare institutionell formering. I Norge har Norges forskningsråd ett långsiktigt åtagande mot Norsk Senter for Bygdeforskning, en fristående forskningsstiftelse som bildades 2001 och som har ett organiserat samarbete kring utbildningar med Norges tekniska och Naturvetenskapliga universitet, NTNU. Norsk Senter for Bygdeforskning har under olika organisationsformer funnits sedan 1982 och spelat en roll som nav för landsbygdsforskningen. Stiftelsen har ett 40-tal anställda och arbetar över hela FoU-fältet och med bred finansiering. Senter for Bygdeforskning har en tydlig uppgift att utveckla och ta vara på samhällsvetenskaplig teoretisk och metodisk forskningskompetens. Samtidigt arbetar man med utvecklingsuppdrag åt offentlig sektor och landsbygdsorganisationer.

I Finland finns Ruralia Institutet som är ett oberoende institut med anknytning till Helsingfors universitet. Institutet har ca 100 anställda och arbetar med forskning, universitetsutbildningar och utvecklingsprojekt. Institutet har en tvärvetenskaplig karaktär med professurer i både samhällsvetenskap och naturvetenskap. I Skottland har the Arkleton Centre for Rural Development Research vid Aberdeen University under många år spelat en liknande roll. I Wales finns Institute of Rural Studies vid universitetet i Aberystwyth. Alla dessa institut har medverkat i EU-finansierad landsbygdsforskning och deras forskningsresultat har inneburit att

det vuxit fram konturerna av en specifik landsbygdsforskning som befattar sig med Nordeuropas specifika förhållanden.

Det som förenar dessa institut är att de har en bred ansats vid sidan om jordbruket. I övriga Europa finns också en mängd institut och centrumbildningar vid universitet men de är i högre grad knutna till jordbruket. Storbritannien intar en slags mellanställning med en väl utvecklad landsbygdsforskning över hela fältet. Men där präglas landsbygden av tillväxtens frågeställningar vilket ger forskningen stora likheter med urbanforskningen. Det handlar om övertryck på olika slags resurser, intressekonflikter, fysisk planering, snabb social omvandling osv.

Det tycks som om den nordiska situationen med en dominans av gles befolkning, begränsade förutsättningar för livsmedelsproduktion, hårdare klimat, minskande befolkning osv. ger upphov till ett kunskapssökande i den form som instituten har. De är forskningsbaserade men har samtidigt en aktiv roll i landsbygdsområdenas eget kunskapssökande. De efterfrågas på bred front och på olika nivåer i sina respektive länder.

Skulle ett landsbygdsforskningsinstitut också i Sverige kunna uppfylla de mål som vi har ställt upp? Det finns tveklöst ett behov av någon slags nav i svensk landsbygdsforskning. Ett sådant nav skulle, i likhet med de nordiska kollegorna, rymma både forskning, forskarutbildning, anknytning till grundutbildning och relationer med det omgivande samhället. Ändå tror vi att en institutsbildning är fel väg att gå, åtminstone i nuläget. Den landsbygdsforskning som finns i Sverige bedrivs i huvudsak inom universitet och högskolor där den befruktas av de olika disciplinerna. Det finns en potential i detta, värd att bygga vidare på. Risken är att etableringen av ett institut eller att huvudansvaret för samordning läggs på en specifik institution marginaliserar frågorna i övriga miljöer. De kan komma att uppfattas som en angelägenhet för den specifika institutionen. Frågan är istället hur den potential som finns idag kan knytas samman till ett starkt forskningsfält.

1.5 Förslag

Detta leder oss till förslaget att Formas tar ansvar för en strategisk satsning på forskningsprogram som ansluter till de teman vi presenterat och att Formas anslår medel för en långsiktig uppbyggnad

av forskningsfältet, stöd till internationalisering samt projektstöd. Vi föreslår:

1.5.1 Tematiska forskningsprogram

Sex forskningsprogram utlyses som anknyter till de teman som presenterats ovan.

Ett forskningsprogram ska bestå av flera projekt som spänner över flera discipliner något som fodrar att flera olika institutioner samverkar. Programmen ska:

- Kunna omfatta såväl disciplinära som ämnesövergripande projekt.
- Bör omfatta projekt av grundforskningskaraktär såväl som handlings- och utvecklingsinriktade projekt.
- Garantera en metodisk mångsidighet i forskningen.
- Ha en internationell, och gärna en nordisk, anknytning.
- Medverka till kompetensuppbyggnad också i programmets omgivning, genom t.ex. genom forskarutbildning och forskares medverkan i grundutbildning.
- Programmen ska kunna omfatta doktorander och forskarskolor för att kunna generera en framtida generation av forskare med nätverk och forskning inom området.

Utlysningarna av program bör gå i två steg med skiss och därefter full ansökan för de som väljs ut. Ett forskningsprogram bör omfatta tre år med option på ytterligare tre efter utvärdering och fortsättningsansökan.

Två program utlyses första året, två det andra och två det tredje. På så vis kommer alla sex att vara i gång efter tre år. Det blir därmed en satsning som står på flera ben och som pågår över 8 år.

Programmen ska aktivt medverka i det nätverk för landsbygdsforskning som föreslås i följande punkt.

1.5.2 Infrastrukturella åtgärder för uppbyggnad av forskningsfältet

För att bygga upp och konsolidera landsbygdsutveckling som forskningsfält i Sverige, ta vara på den forskning som redan finns och stödja relationerna till det omgivande samhället behövs särskilda åtgärder:

- Ett nationellt nätverk

Vi ser behov av ett nätverk för utbyte och samverkan mellan forskare och mellan de program vi föreslår ovan. Tanken är att ett nätverk etableras som bygger på de forskningsprogram som etableras, men som även är öppet för andra forskare. Att medverka i nätverket är alltså något som bör höra till uppgifterna inom respektive program. Viktiga uppgifter blir t.ex. konferenser, state-of-the-art rapporter över skilda områden och att man aktivt verkar för att främja internationaliseringen av området. Forskningsresultat måste kommuniceras både inom forskarvärlden och med det omgivande samhället.

Ett sådant nätverk skulle exempelvis kunna samverka med de nätverk som skapas utifrån EU:s landsbygdsprogram.

- En tidskrift för forskning om landsbygdsutveckling med fokus på nordliga förhållanden.

Stöd till att etablera en tidskrift för forskning om landsbygdsutveckling med fokus på nordliga förhållanden kan bidra till ett kunskapsutbyte inom Norden och med Skottland, Kanada osv. I dessa områden är lantbruket i högrationaliserat, skogens roll har en viktig roll, de har likartade demografiska trender, liknande välfärdsregimer, och liknande frågor om naturresurs förvaltning. Redaktionskommittén bör bestå av forskare från olika universitet och högskolor med olika ämnestillhörighet. Det bör även åligga denna kommitté att arrangera den årliga konferens som föreslås i nästa punkt.

- En årlig konferens.

En årlig konferens om landsbygdsforskning med fokus på nordliga och europeiska förhållanden bör arrangeras. Detta blir grunden för det nätverkande och utbyte mellan forskare som vi anser behövs för att stärka fältet över tid.

1.5.3 Internationalisering

Det behövs medel för att stärka det internationella utbytet. Det gäller t.ex. finansiering av post doc.tjänster dels för att ge unga forskare från andra länder möjligheter till forskning i Sverige och dels för att de som doktorerat i Sverige ska kunna forska utomlands. Möjligheten att knyta utländska forskare till svenska forskningsmiljöer är också viktig för att stödja utbytet med ledande internationella forskarmiljöer.

1.5.4 Projektstöd

Det är viktigt att både satsa på breda och tvärvetenskapliga program och på enstaka forskare som arbetar mer eller mindre ensamma. Projektstöd till landsbygdsforskning kan hantera frågor som uppstår under programmets gång och enstaka forskares initiativ under programperioden. Tanken är ju att efter programperioden ska medel i stort sett enbart gå via projektstöd. Därför behöver medel successivt växlas över till forskningsrådets ordinarie finansieringssystem.

2 Forskarkonferens i Bålsta januari 2006

2.1 Bakgrund och upplägning

Landsbygdskommittén (Jo 2004:05), Formas och KSLA arrangerade en tvådagars konferens i januari 2006 som syftade till en bred dialog mellan forskare som bedriver studier om landsbygdsfrågor.

Konferensens första dag inleddes med att de 45 deltagarna hälsades välkomna av Landsbygdskommitténs ordförande Karl-Erik Nilsson, Formas huvudsekreterare Lisa Sennerby-Forsse samt KSLA:s f.d. preses Thorsten Andersson. Resten av dagen ägnades åt gruppvisa diskussioner anknutna till de fyra huvudområden landsbygdskommitténs arbetat med. Gruppdiskussionerna inleddes av i förväg tillfrågade forskare. De fyra grupperna var:

1. Näringsliv och entreprenörskap på landsbygden. Inledare och ordförande: Lars Ingelstam
2. Demokrati, ansvar och helhetssyn. Inledare och ordförande: Jörgen Johansson
3. Natur, kultur och miljö. Inledare och ordförande: Laura Piriz
4. Kommersiell och offentlig service. Inledare och ordförande: Erik Westholm

Dagen avslutades med en återsamling där gruppernas diskussioner redovisades samt en plenardiskussion.

Konferensens andra dag var upplagd som en workshop i form av ett Open Space-möte under ledning av Cecilia Waldenström och Agneta Setterwall. Open Space är en metod som bygger på att deltagarna föreslår och väljer teman för gruppdiskussioner utifrån ett gemensamt fokus. Fokus för denna workshop var:

Vad behövs för att forskningen ska bidra till en hållbar landsbygdsutveckling?

- Vilka är de viktiga forskningsfrågorna?
- Hur kan forskningen stödjas?
- Vad behövs för att högskolor/universitet ska kunna samverka med regioner, kommuner, företag och andra aktörer?

Följande rapport bygger på anteckningar förda av olika deltagare från första dagens inledning, gruppdiskussioner och plenarmöte sammanställda samt på de rapporter de olika grupperna gjorde under dag 2.

2.2 Thorsten Anderssons hälsningsanförande

Thorsten Andersson hälsade deltagarna välkomna och betonade att frågor om landsbygdsutveckling är en viktig del av KSLA:s breddning. Under de senaste tio åren har akademien tagit flera initiativ på detta område. Det gäller t.ex. handlingsprogrammet 1995, en översikt över forskning om landsbygdsutveckling 2000 och den forskarkonferens som hölls på Aronsborg 2002. Man har även gjort en inventering av utbildningar och utbildningsbehov för landsbygdsutveckling.

Thorsten Andersson utgick i sitt anförande från att även om han i vanliga fall brukar fokusera på företagande, och att det kanske fortfarande är det viktigaste både att verka för och forska kring, valde han denna gång välja annan tyngdpunkt, nämligen att vi behöver veta mycket mera om sociala och kulturella aspekter. Några aspekter han lyfte fram som borde vara relevanta både för Landsbygdskommittén och för forskare var:

- Synen på landsbygden i en allt mera urbaniserad värld. Som ett talande exempel på detta jämförde Thorsten Andersson hur rikstidningen DN på 4-5 helsidor belyst hur försöket med trängselskatten när det infördes, med hur stormen "Gudrun" och dess konsekvenser bevakats.
- Mötet mellan traditionella och nya landsbygdsbor och de konflikter och samarbeten som detta kan leda till.
- Samhällets organ kontra frivilliga krafter, något som demonstrerades under "Gudrun" där frivilliga krafter spelat en stor betydelse.

- Hur ser "gemensamhetskittet" ut på den nuvarande landsbygden? Tidigare i bondesamhället var allt i mycket högre grad gemensamt. Nu försvinner mycket av det som bidrog till denna gemenskap: Folkrörelser, samlingslokaler, biograf, bibliotek. Finns det nya kulturinslag som kompenserar?
- Hur utvecklas demokratin på landsbygden?
- Nästan all natur förvaltas av landsbygdsbor som är en minoritet men där det ofta är majoriteten i storstäder som bestämmer och som "tycker till". Vad kan detta leda till?

2.3 Rapporter från första dagens diskussioner

2.3.1 Näringsliv och entreprenörskap på landsbygden

Ordförande och inledare: Lars Ingelstam.

Lars Ingelstam inledde med att konstatera att det råder enighet om att landsbygden måste få utvecklas. Det forskas i ämnet, vilket är bra.

Två olika föreställningar om utvecklingens mekanismer står emot varandra. Den förhärskande tankemodellen handlar i hög grad om innovationssystem, högteknologi, internationell kompetensorientering och nära kontakter mellan forskning och näringsliv. Synen omfattar funktioner som behov – kapital – relationer – hög utbildning – kontakt med high-tech-fronten. Vinnova är ett uttryck för detta synsätt.

Mot detta synsätt står den utveckling som återfinns i norra Italiens tillväxtregioner, se Robert Putnam. Den karaktäriseras av verksamhet utanför storindustrin och bygger på socialt kapital som skapar demokrati och entreprenörskap. En svensk motsvarighet är Gnosjö, med sitt frikyrkligt färgade föreningsliv. Den sociala strukturen och den lokala ekonomin är viktig för "entreprenörskolan" och motsäger teserna om moderna innovationssystem. I denna modell finns ingen koppling till starka kapitalintressen eller high-tech-fronter. Det finns ett anarkistiskt drag – entreprenören som nomad, den obändige.

I litteraturen finns ganska mycket material som beskriver vad som skapar framgång. Ibland är det ganska oväntade företeelser: Ishotellet i Jukkasjärvi och Hultsfredsfestivalen är två exempel från turist- respektive musikindustrin.

Diskussionen om landsbygdsutveckling måste förhålla sig globaliseringen och dess effekter. Den är oberoende av lokala förutsättningar och kulturella vanor. Nationalstaterna får mindre möjligheter att kontrollera utvecklingen. Produktionen kan flyttas. Globaliseringen kan skapa en lönepress. Vårt näringsliv har varit knutet till tillverkningsindustrin, men sedan 1960-talet minskar sysselsättningen i denna industri. Det postindustriella samhället har kommit och enligt Robert Heilbroner får vi leva med detta. Frågan ställdes: varför ägnas detta så lite politisk uppmärksamhet?

Ingelstam summerade inledningen i fem punkter:

1. Förstå den lokala kulturen och skapa intelligenta kombinationer av verksamheter.
2. Hitta och uppmuntra entreprenörer.
3. Överge det föråldrade synsättet att utveckling bygger på industrisamhället.
4. Globaliseringen skapar möjligheter, men lokal kultur och tradition är viktig.
5. Vi bör ha ett brett och tidsgeografiskt betraktelsesätt på landsbygdsutvecklingen.

Utvecklingens drivkrafter

I diskussionen framfördes både stöd för och invändningar mot Lars Ingelstams beskrivning av de två skilda utvecklingsmodellerna. Det hävdades att den "alternativa" modellen – som utgår från socialt kapital och samarbete – egentligen bygger på praktiska erfarenheter, inte på någon vetenskaplig teori. Den står i strid med forskningsresultat om stora tekniska lösningar. Teserna är därför provocativa.

En annan argumentationslinje gick ut på att teserna stämmer och att det går att kombinera socialt kapital och arbete med "triple helix". Det finns mycket socialt kapital även inom näringslivet idag. Inom olika yrken finns mycket "tyst" kunskap som ekonomigeograferna borde tackla mer offensivt. Forskningen om kopplingen mellan civilsamhälle och näringsliv behöver stärkas.

Frågan restes om hur tillämpbara teorierna om innovationssystem egentligen är för landsbygden. Forskningsmässigt är begreppet näringsliv – en näring som ger liv åt en bygd – mer spännande än begreppet företag. Det lokala livet har skapat utveckling, men

det är skillnad mellan orter med kampanja och orter som i princip gett upp.

I detta sammanhang kom också synen på familjen och dess roll för företagsformerna på landsbygden upp. Inom familjens ram skapas förutsättningarna för den dagliga verksamheten i "företaget".

Det påpekades att diskussionen om näringsliv och entreprenörskap oftast fokuseras på nischer som i någon mening är på topp, medan samhällen i praktiken i hög grad drivs av "tråkig" daglig verksamhet, som till exempel sophämtning. Är detta näringsliv eller samhällelig infrastruktur?

Framgångskoncept kan inte kopieras

Det tog många decennier för Gnosjö att bli vad det är i dag, och det skedde förmodligen utan statlig planering. Går det att planmässigt skapa nya liknande miljöer? Om man enbart studerar politiska styrmedel så är detta en mindre intressant fråga forskningsmässigt. Om man däremot även inbegriper på aktörer och arenor blir det ett intressant forskningsområde. Framgångsexempel kan studeras och analyseras, men inte kopieras.

En central fråga när det gäller näringsliv och entreprenörskap på landsbygden är vad som är långsiktigt hållbart. Bygden skall vara "självgående". I politiska termer har statliga insatser hittills mest inneburit att man delat ut pengar, vilket i allmänhet inte är någon bra metod att generera hållbar utveckling. Den nationella politiken måste ta hänsyn till lokala olikheter. Jämför exempelvis Gnosjö och Trångsviken – två i någon mening helt unika orter. Forskningen måste intressera sig mer för "governance"-frågorna. Titta på aktörer som, kommuner, landsting och länsstyrelser. Vad är gemensamma nämnaren? Socialt kapital och institutionella hinder är intressanta frågor i sammanhanget.

I detta sammanhang väcktes också frågan varför forskningen inte hanterar frågan om planerad avveckling av orter eller bygder? Industrin avvecklar, men närings- och arbetsmarknadspolitiken diskuterar inte avveckling, även om det någon gång förs diskussioner i sådana termer på kommunal nivå. Det är skillnad mellan avveckling och förfall. Att avveckla en bygd kan innebära att byta epok. Det har skett i Åre, och fler exempel på samma sak finns.

Globalisering och platsberoende

I det lokala perspektivet är globaliseringen en faktor som man knappast kan påverka, men som har stor betydelse. Den är inte entydigt negativ. Globaliseringen skapar möjligheter, men lokal kultur och tradition är viktig. På plussidan finns att oerhört stora marknader kan öppna sig, inte minst inom turistsektorn. Flertalet deltagare i gruppen föreföll dela uppfattningen att globaliseringen är en möjlighet. Men den kan också skapa problem och frustration. En redan synlig motkraft kan formuleras i termer av "new geolocalism". Går det att sätta sig på tvären mot globaliseringen?

Är näringslivet genom globaliseringen på väg att göra sig oberoende av platsen? Blir oberoendet en trend?

Är det viktigare med kluster av företag på den stadsnära landsbygden? Gruppen konstaterade att en rad tjänster är sådana till sin karaktär. Den stadsnära landsbygden kan skapa tjänster som kräver nära kontakt, medan hushållsnära tjänster ("low tech") styr strukturen i glesbygd.

Frågan om regionförstoring togs upp i detta sammanhang. Kan större regioner medföra att större områden än i dag blir stadsnära landsbygd? Är det i så fall en lösning, eller gör den nya ekonomin landsbygden stadsberoende? Förhindrar exempelvis call-centres att en ort säckar ihop, skapar de nya jobb eller drar de rentav till sig andra jobb? En jämförelse med delar av den norska landsbygden, där oljeindustrin skapar underleverantörer i olika byar, är intressant.

Tanken att det finns någon form av "moment 22" i den svenska situationen framfördes: ekonomisk aktivitet uppstår där människor bor och samverkar, men utan ekonomisk aktivitet finns det inte förutsättningar för människor att bosätta sig i en bygd.

Vad är ett företag?

Gruppen kom också in på frågan vad ett företag egentligen är. Det arbetar av egen kraft lokalt, men är samtidigt länkat till omvärlden. Globaliseringen skapar lokala nischer som kan bli mycket stora.

Företaget och entreprenören på landsbygden har inte blivit bedömda på sina egna villkor. De betraktas i allmänhet som traditionella leverantörer. Det krävs moderna beskrivningar av hur verkligheten på landsbygden ser ut.

Vad är framgång?

Ekonomismen har lärt oss att det är lätt att veta vad som är utveckling. Det finns enkla ekonomiska indikatorer – tillväxt, sysselsättning etc. Framgång i ekonomiska termer behöver dock inte betyda ökat välbefinnande eller lycka. Finns det alternativa utvecklingskriterier? Kan vi skapa andra mått än BNP? Att skaffa kunskap och dataunderlag för att mäta och bedöma lokal utveckling i andra termer än strikt ekonomiska är viktigt. I detta sammanhang problematiserade gruppen frågan. Man konstaterade att forskning visar att livskvalitet betyder mycket för etablering av företag. Boendet är viktigt för det civila samhället. Därför kan stadsnära bygder leva medan landsbygd på större avstånd från befolkningscentra får problem.

2.3.2 Demokrati, ansvar och helhetssyn

Ordförande och inledare: Jörgen Johansson.

I sin inledning tog Jörgen Johansson sin utgångspunkt i den parlamentariska Regionberedningen, som år 1995 föreslog att det regionala utvecklingsansvaret (som dittills utgjort ett statligt ansvar) skulle läggas ut på landstingen och att man skulle skapa större regioner i Skåne och Västra Götaland. Det efterföljande riksdagsbeslutet 1996 blev en kompromiss i så motto att endast fyra försökslän utsågs: Västra Götaland, Skåne, Gotland och Kalmar.

Reformen ledde till en politisk maktkamp mellan stat och kommunal självstyrelse, där kommuner/landsting ville utöka sina befogenheter inom den regionala utvecklingspolitiken på statens bekostnad. Staten ställde sig tveksam till att utveckla försöksverksamheten vidare i samband med sitt beslut 2002. Riksdagens beslut innebar därför att försöksverksamheten endast fortsatte i Skåne och Västra Götaland medan det för övriga landet gavs möjlighet att starta så kallade kommunala samverkansorgan. Sådana finns nu i nio län, huvudsakligen i södra delen av Sverige.

Detta har lett till en suveränitetsdiskussion (mellan stat och kommuner) och en nord-sydproblematik. I norr har staten genom länsstyrelserna fortfarande en stark ställning i den regionala utvecklingspolitiken, medan kommuner/landsting och regioner fått ökat inflytande i södra Sverige. Denna nord-syddimension är san-

nolikt ett uttryck för att det finns mer pengar i den norrländska regionalpolitiken.

Kommunernas roll har också utvecklats och blivit mer drivande. På många ställen har det utvecklats kommunala samverkansorgan (se ovan). Vad innebär det egentligen när kommunerna går in i ett samverkansorgan? Väljarna vet sällan vad som händer och vem som företräds. Ett exempel är Västra Götalandsregionen, inom vilken fyra kommunalförbund utvecklats. Man kan se att de kommunala representanterna inte förankrar sig bakåt och sällan informerar om vad som händer. Det ger upphov till en rad frågor. Vad gör kommunerna för att skapa fora? Vad är partnerskap?

Den konsensuspräglade regionala utvecklingspolitiken är i hög grad förhandlingsinriktad, vilket leder till meritokrati (de ledande politikerna och experterna dominerar). Hur fungerar bygdegryperna i detta sammanhang?

Den regionala utvecklingspolitiken är så komplex att medborgarna knappast kan hålla reda på alla frågor. Frågorna tenderar också att bli allt mer komplicerade. Hur kan man skapa ordning i detta?

Det finns också territoriella aspekter. I Halland är det exempelvis naturligt för Kungsbacka att samarbeta med Göteborg, medan kommunerna i länets södra del är orienterade åt annat håll. Vad betyder det för demokratin? Diskussionen kom att kretsa kring tre huvudområden.

- Suveränitetsfrågan - uppifrånperspektivet Vem ska ha makten över landsbygdspolitiken – statlig kontroll eller lokalt självstyre?
- Underifrånperspektivet. Vad finns att lära av kommunernas arbete och utvecklingsgrupper? Vad vet vi om olika demokratiexperiment, dialogprocesser etc.?
- Vad menar vi med landsbygd och landsbygdspolitik?

Vem ska ha makten?

Diskussionen kretsade bland annat kring samspelet – eller dragkampen – mellan den nationella, regionala och lokala nivån. Stärker nationalstaten sina positioner, eller tvärtom? Ett exempel på ökad centralstyrning är de 16 miljö kvalitetsmålen, där ”experter” från Stockholm talar om för landsbygden vad som gäller.

Kan vi förvänta oss att staten ska spela en roll i framtiden? Kanske är det så att dess roll är överspelad och att varje region får ta ansvaret för sin eget omland, inte minst därför att landsbygder är olika. Ökad regionalisering kan vara en lösning, men samtidigt finns det inga tecken på att staten är beredd att "släppa greppet".

Ett problem är att den regionala nivån ibland är diffus. Vem representerar den regionala nivån, vem ska staten delegera till? Vilken roll har kommunalförbunden?

Ofta visar både politiker och tjänstemän stort engagemang, men bristen på harmoni mellan nationellt, regionalt och lokalt perspektiv skapar frustration. Det leder i sin tur till att man gärna vill utse syndabockar. För att motverka detta är det viktigt att skapa arenor där olika perspektiv kan mötas.

Konsekvenserna av kommunreformen 1974, då många små kommuner slogs samman, är alltså tydliga och värda att beakta. Det finns fortfarande frustration kvar. Många landsbygdsområden var självständiga kommuner före reformen. I dag ser befolkningen där hur den egna bygden kommit i skymundan. Tätorterna dominerar och den politiska debatten gäller regionernas utveckling och framtida roll – man kommer aldrig "ner" på landsbygdsnivån.

I vissa små kommuner är det numera svårt att finna människor som vill låta sig nomineras till val. Det skapar problem med legitimiteten. Varför är politiken inte intressant längre?

Eftersom målet är att uppnå den starka regionen, avpolitiserar utvecklingsfrågorna. Frågorna upplevs dessutom som svåra och formuleras ofta så att utrymmet för politiska överväganden blir begränsat. Politikerna abdikerar, tjänstemännen styr. Å andra sidan kan man se att kommunalrådets roll blir allt mer central.

Det finns exempel från andra länder som kan anvisa vägar att hantera detta problem. Englands County Councils är ett sådant exempel. I Portugal väljs kommunfullmäktige så att en representant från varje socken får plats, vilket borgar för att ingen del av kommunen blir bortglömd när det gäller åtgärder och aktiviteter. Sockenens representant i fullmäktige är samtidigt borgmästare i socknen.

Underifrånperspektivet

Det har vuxit fram en flora av initiativ "underifrån" på grund av att medborgare upplever att det finns problem. Många kommuner har uppmärksammat detta och öppnar nu för nya former av initiativ. I

några fall har man dessutom formaliserat sådana lokala initiativ demokratiskt, så att det är möjligt att utkräva ansvar. Svågadalen är ett exempel.

Ansvarsfrågan är komplex. Det kan vara så att lokala utvecklingsgrupper kompenseras där politiken skär ned. Det skulle vara intressant att föra ett samtal om detta på kommunal nivå.

Det finns exempel från kommuner, som är intressanta. När lokala samrådsgrupper i kommun bjöds in till möte uteblev kommunens tjänstemän. Tjänstemännen ser sig som ”kungar i sitt kungarike” och styr ofta politikerna. Det är ett stort problem eftersom det är tjänstemännen som står för kontinuiteten.

Partnerskapen har samma problem. Man kan fundera över hur demokratiska dessa samverksansplattformar mellan det offentliga, privata och ideella egentligen är. I både danska och svenska undersökningar kommer frågan om legitimiteten upp. Det vore intressant med studier från medborgarsynpunkt. – men här saknas forskning. Ett annat problem med partnerskapen är att de utgår från att det inte finns några intressemotsättningar mellan olika grupperingar.

Det finns studier som jämfört små städer med likartade förutsättningar. Vissa visade sig framgångsrika, andra inte. Vad var skillnaden? Det visade sig att de orter där man kunde samverka, till exempel med det lokala näringslivet, generellt hade en mer gynnsam utveckling. Samverkan var ett plus både för civiliteten och för ekonomin.

En fråga som bör uppmärksammas är hur kommunerna behandlar landsbygden i översiktsplaneringen. Lagstiftningen är anpassad för planering av tätorter. PBL är föråldrad och saknar helhetssyn. De olika politikområdena är alltför sektoriserade. Kunskapen om lagstiftningen är dessutom ofta bristfällig. Det finns dessutom politiker som använder landsbygden som experimentarena.

Ett sätt att komma till rätta med kommunernas nonchalans mot landsbygden är att förändra planarkitektutbildningen.

Mycket handlar om attityder och kunskap, inte bara när det gäller den fysiska planeringen. Ett annat exempel är upphandling. Vissa hävdar att det inte går att göra offentliga upphandlingar så att den småskaliga produktionen får en chans. Samtidigt finns det kommuner, exempelvis Borlänge, som har försökt och lyckats.

Vad är landsbygdspolitik?

En fråga som väcktes i diskussionen om lokala initiativ för utveckling var vad utvecklingsverksamhet är: Är det något som sker vid sidan om, skiljt från det vardagliga livet?

I den regionala utvecklingspolitiken placeras landsbygden i periferin. Landsbygden har inte en chans. Vid övergången från regionalpolitiken togs stöden bort. Landsbygdspolitiken går en annan väg. Landsbygdspolitiken har en annan dimension, i andra perspektiv.

Vad är en bygd? Det kanske är där vi upplever att det finns gemenskap och samhörighet mellan människor. Bygdebegreppet är inte territoriellt, det är flexibelt och spännande. Det är en moralisk bedömning, vad som är fast och vad som är flexibelt. Detta synsätt leder till politik för bygder i glesa strukturer, där landsbygd är kvalitet.

Att analysera problemen i termer av ”urbana – rurala relationer” kan vara intressant och givande. Motsättningen mellan stad och land är delvis överspelad. Det som tidigare var landsbygdspolitik är idag i hög grad urban-rurala frågor. Man lever hela tiden i en urban-rural relation, som bekräftar traditionella roller. Problemanalysen kan bli mer givande och mindre statisk om man inser detta.

Människor flyttar i genomsnitt elva gånger i sitt liv. Det ger nya tids-rumsliga perspektiv.

IKEA:s lokalisering i Haparanda kan illustrera de urban-rurala möjligheterna. Lokaliseringen baseras på att företaget ser till ett omland med 30 mils radie! Det är långa avstånd, men vem har tolkningsföreträde när det gäller att avgöra vad som är långt borta och vad som är inom räckhåll?

2.3.3 Natur, kultur och miljö

Ordförande och inledare: Laura Piriz.

Laura Píriz inledde gruppens diskussion genom att berätta om det så kallade samförvaltningsinitiativet inom fiskerisektorn.

De informella lokala regler som funnits bröts sönder under 1960-1970-talet när den svenska flottan industrialiserades, svenska fiskare uteslöts från Nordsjön och började utnyttja också andra fiskevatten än sina lokala. Förvaltningen av fisket har organiserats enligt en modell som kan benämnas ”korporativistisk samförvalt-

ning”. Besluten fattades i praktiken efter samtal och diskussioner mellan ett begränsat antal centrala aktörer – myndigheter, intresseorganisationen för yrkesfisket. Denna styrmodell kombinerad med en reglering som bygger på fri tillträde och uttagskvoter har inte lyckat förena resursbevarande med fördelning och regional utveckling. Miljö medvetande, nya intressenter och Sveriges EU-medlemskap bidrog ytterligare till att den gamla förvaltningsmodellen bröt samman.

Mot denna bakgrund har regeringen gett Fiskeriverket i uppdrag att pröva modeller för lokal och/eller regional samförvaltning av fiskeresurserna i minst fem områden. Ett av målen för detta samförvaltningsinitiativ är att alla berörda intressenter, inte bara inom yrkesfisket, ska ges inflytande över förvaltningen av fiske. Man ska sträva efter brett deltagande, lokal förankring och en öppen dialog.

Laura Piriz redogjorde för erfarenheter som vunnits i samförvaltningsinitiativets pilotprojekt och ställde sig frågan i vilken mån dessa är relevanta och intressanta även för andra områden som berör hållbar utveckling och landsbygdsutveckling.

Ett specifikt problem man stött på är hur man ska hantera situationer när modeller för samförvaltning som man vill pröva faller utanför ramen för befintlig lagstiftning. Finns det möjligheter att skapa ”testområden” där man kan göra undantag från gällande regelverk?

Vilken roll kan universitet och lokala högskolor spela i utvecklingen av alternativa förvaltningsmodeller?

I diskussionen höll flera med om att det är ett problem att forskningen kring naturresursförvaltning och hållbar utveckling är instängd av gällande regelverk. Det finns ett behov av att kunna skapa ”experimentområden” där man kan testa andra regelsystem. Naturvetenskapligt eller samhällsvetenskapligt perspektiv

Diskussionen kretsade inledningsvis kring de nära sambanden mellan naturen och samhället – samband som ges för lite utrymme i forskning och samtal. Detta exemplifierades med kraven på en bibehållen biologisk mångfald, som i många fall är beroende av ett levande samhälle som också innefattar bruket av markerna. Sambanden mellan landsbygden och dess roll för landskapet behöver tydliggöras. Vad det gäller kulturmiljövården har man kommit längre i att se detta sammanhang. Om man vill beforska dessa frågor ställs man snart problem som har sin grund i allt för sektoriserad forskningsfinansiering.

Även om alla är överens om att det varken är önskvärt eller möjligt att dra en gräns mellan natur och samhälle så finns tydliga skillnader och motsättningar mellan ett naturvetenskapligt och ett samhällsvetenskapligt perspektiv på frågeställningar och problem.

Naturvetare hävdade, att ett problem är att pendeln nu svänger mot att vi ser förvaltning enbart som en process; det finns en idé om att allt blir bra om vi kan börja prata med varandra. Men när det gäller naturresurser får vi inte glömma att det finns ströskelvärden som inte är förhandlingsbara. De måste definieras, och förvaltningsmodellerna måste också ha någon form av bokföringssystem som håller reda på utfallet i relation till dessa kritiska gränser.

Mot det naturvetenskapligt-ekologiska perspektivet ställdes det samhällsvetenskapliga. Inom fiskeförvaltningen är en del av problemet att den i hög grad styrts av ett naturvetenskapligt perspektiv. Samhällsvetarna har kommit in först när konflikterna blivit akuta. Ett annat angreppssätt än det naturvetenskapliga är att utgå från frågan hur man får människor att bete sig på ett visst sätt. I Sverige har vi nästan helt glömt bort betydelsen av sedvänjor och kulturella mönster, trots att de är mycket betydelsefulla för människors agerande. I praktiken är den sociala kontrollen mycket starkare än den som grundas på samhällets skrivna lagar och regler. Frågan är dock hur de informella regelverken kan inlemmas i modeller för lokal förvaltning.

Diskussionen om naturvetenskapligt kontra samhällsvetenskapligt perspektiv fördjupades. Samhällsvetare hävdade att naturvetenskapen bestämmer dagordningen redan i ordvalet. Hållbarhet är främst en ekologisk term, och biologer är först och främst inställda på att bevara ett tillstånd. Mot detta invände naturvetare att för biologer är det självklart att naturen inte är statisk utan stadd i ständig förändring. Det medgavs att den rådande naturskyddsparadigmen, där man strävar efter att bevara områden i "orört" skick, är paradoxal i detta perspektiv. Samma kritik kan riktas mot exempelvis den hittillsvarande förvaltningen av fiskeresurserna. Man har försökt skapa regler för att fixera ett visst tillstånd. Det har inte funnits någon beredskap – vare sig institutionell eller mental – för att utveckla en lärande, adaptiv förvaltning.

Förvaltningen av fiskeresurser och de problem som finns inom den sektorn har många motsvarigheter i förvaltningen av andra naturresurser, till exempel skog och kulturlandskap. Problematiken är likartad. Initiativ av samma slag som samförvaltningsinitiativet

skulle vara värdefulla på flera andra områden, exempelvis naturreservatsförvaltning, jakt och skog.

Tre kustbyar användes som exempel på hur sektoriseringsproblemen lösts i samverkan. Det poängterades att goda erfarenheter och exempel finns.

Skogsfrågorna tog upp en hel del av samtalet, nyckelorden handlade om att de mjuka frågorna och skogen måste lyftas upp i kommittén eftersom skogen är en så avgörande del av landsbygden. Fokus låg på möjligheter att kunna förvalta den egna produktionsresursen. I diskussionen om samförvaltning av olika typer av marker är det viktigt att belysa de svårigheter som kan dyka upp då så olika styrsystem verkar på marker i omedelbar närhet till varandra (läs jordbrukspolitiken/näringspolitiken för skogen).

Det är viktigt att synliggöra skogens värde. Beslutsrätten, som i många fall ligger långt från ägandet av markerna, ger konsekvenser i hur skogen betraktas. Exempelvis gör beskattningsreglerna att skogsintäkterna inte hamnar i den lokala ekonomin. Skogen syns inte och därför väljer kommunen att prioritera ned frågor med anknytning till skogssektorn. Eller annorlunda uttryckt: det finns ett glapp mellan förvaltning och kontroll som skapar ointresse och distansering.

Sektorisering och polarisering

Under det senaste halvsekle har politiken blivit allt mer sektoriserad. Även inom kommittéväsendet blir detta synligt i betänkanden som åsiktsmässigt går tvärt emot varandra. Ofta angrips frågeställningar och problem inledningsvis ambitiöst. Öppet och med breda perspektiv, men de så kallade "mjuka" frågorna fasas ofta ut innan processen är framme vid politiska beslut. I miljöfrågor tenderar exempelvis diskussionen oftast att glida åt ett naturvetenskapligt håll, även när lösningen är samhällelig. Ett helhetsperspektiv behöver skapas för att mellanpolitiska mål och målkonflikter skall kunna synliggöras och hanteras.

Även i ett hållbarhetsperspektiv finns det ett geografiskt polariseringsproblem. Diskussionerna om ett hållbart Sverige måste bredda innebörden av "landsbygden", så att även influensområden - exempelvis staden - tas med i diskussionen. Eftersom man på landsbygden ibland är tvingad att lösa problem med knappa resur-

ser finns det många exempel på tekniköverföring från landsbygd till staden. Kreativitet på landsbygden kan ge nytta utanför denna.

Genusaspekter

Det finns viktiga genusaspekter på naturresursförvaltning. I genusperspektiv är det exempelvis stor skillnad på hur fiske bedrivs på Västkusten respektive Ostkusten. I skogsbruket har man gjort en del för att synliggöra kvinnliga skogsägare, men här finns alltså en manskultur som man måste vara medveten om.

Vägval kring bevarande av naturresurser och utveckling av nya näringar har också genusaspekter. Att skydda rennäringens intressen eller satsa på nya näringar som fjällturism är ett exempel – det senare skapar nya möjligheter inte minst för kvinnor. Projekt och satsningar som syftar till att bevara kulturarv är ett annat intressant exempel. Ofta är sådana företeelser knutna till en gammal struktur genutmässigt. När man bevarar kulturarvet tenderar man också att permanenta den strukturen.

Samtidigt finns det ett problem i att tänka i modernistiska banor; det gamla är ojämlikt, det moderna jämlikare. Så är det inte alltid.

Långsiktighet

Ett sätt att formulera långsiktiga utvecklingsmål för landsbygden är att utgå från att människor söker stabilitet i sin vardag. Fiskaren, jordbrukaren eller skogsbrukaren vill ha en stadig försörjning. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att bilderna av lantbrukaren, skogsbrukaren eller fiskaren egentligen är myter. Traditionellt har landsbygdsbefolkningen alltid haft flera försörjningskällor. Några hävdar att det är svårt att få detta att fungera – andra pekar på att det de facto förhåller sig så. En del i bilden är att det finns en stor informell ekonomisk sektor på landsbygden.

Nya näringar och gamla

Gruppen diskuterade möjligheterna att skapa försörjning på landsbygden i nya näringar, som exempelvis fisketurism. Utvecklingen av sådana näringar kan vara ett kitt på landsbygden, eftersom de oftast kräver samverkan för att kunna utvecklas. Samtidigt måste

man fråga sig i vilken utsträckning landsbygdsbefolkningen är beredd att sälja rätten till jakt eller fiske. Hur stark är önskan att behålla dessa nyttigheter för eget bruk?

Utvecklingen av nya näringar kommer att skapa konflikter med de traditionella näringarna jordbruk, skogsbruk, rennäring och yrkesfiske. Sådana konflikter kan inte hanteras och lösas utan att man har ett historiskt perspektiv. Ett tydligt exempel på detta är konflikten kring den fria småviltjakten i fjällen, där beslut om förvaltning av en naturresurs fattades utan hänsyn till samernas historiska rättigheter.

Allemansrätten är här både en stor tillgång och ett problem. Hur ska man få markägare att investera i nya näringar som bygger på allemansrätten om de inte kan ta betalt för de nyttigheter de producerar? Ett likartat problem finns när det gäller fritidsfisket vid kusterna, där handredskapsfisket är fritt. Det finns inget sätt för vattenrättsägare att ta betalt och på så sätt få tackning för fiskevårdsåtgärder etc.

Ett problem som kan uppstå vid utvecklingen av nya näringar rör gränsdragningen mellan den formella och den informella ekonomin. Vem är kommersiell näringsidkare och vem ägnar sig åt fritids- eller hobbyverksamhet? Den informella ekonomin har en social dimension som skapar gemenskap. Kommersialisering kan skada den gemenskapen. Det måste skapas system som ger utrymme både för den kommersielle näringsidkaren och för den som ägnar sig åt en verksamhet på fritiden och för nöjes skull.

Detta gäller också, och kanske i än högre grad, om man börjar diskutera ekonomisk ersättning för ekosystemtjänster som exempelvis vård av öppna landskap. Det fanns delade meningar i gruppen om det rimliga i att betala för ekosystemtjänster. En fråga som ställdes var: ska vi betala människor för att de inte ska göra fel? Vad sker då med sedvänjor och kulturella mönster, som tidigare fått människor att agera på ett visst sätt av andra skäl än ekonomiska? En annan fråga är vem som ska betala för ekosystemtjänster – är det enskilda som nyttjar tjänsterna, eller ska det ske kollektivt via skattsedeln?

2.3.4 Kommersiell och offentlig service

Inledare och ordförande: Erik Westholm.

Gruppen konstaterade att tillgången till kommersiell och offentlig service på landsbygd och glesbygd reduceras snabbt. Nedläggningstakten är störst på den tätortsnära landsbygden. Statens service koncentreras allt mer mot allt större orter. Även marknaden söker större kundunderlag och etablerar sig därför i allt större orter. Kommunens service genomförs i huvudsak utifrån respektive sektors egen bärkraft. Följden av detta blir att den kommunala servicen i olika former koncentreras till tätorten. Totalt set går koncentrationen av serviceutbudet fortare än omfördelningen av befolkningen.

Befolkningens geografiska rörlighet ökar, vilket för denna del av befolkningen kan öka tillgängligheten till service. Servicetjänster via Internet utvecklas snabbt, medan den platsnära servicen via personliga tjänster minskar. Även där den personliga servicen finns kvar så minskar tillgängligheten på mindre orter i termer av den tid som medborgaren har tillgång till personlig service.

Den nya tekniken har på ett betydande sätt ökat tillgången till utbildning, exempelvis vad det gäller möjligheter till högskolestudier. Detta är i grunden positivt, men kan också utgöra en fara. Den som inte kan få jobb som svarar mot sin utbildning tenderar att söka arbete på andra håll, vilket driver på avfolkningen av landsbygden. Därför är det viktigt att distansutbildningen inriktas mot de lokala behov som finns.

Den statliga servicen inriktas som nämnts allt mer mot att ge landsbygdens invånare service via Internet. Någon formulerade ett framtidsscenario där den som slår på datorn möts av repliken: ”Hej, det är staten – vad vill du ha hjälp med?” Problemet är att under åtminstone de närmaste 10 – 15 åren kan inte alla tillgodogöra sig datorbaserad service. All service kan heller inte ges via Internet. Räddningstjänst och polis är två exempel. Samtidigt kan den nya tekniken bidra till att landsbygden i framtiden blir en vinnare och till att det blir billigare för det offentliga att nå ut med nödvändig service på landsbygden.

Ett resonemang fördes om service i form av sjukvård. Någon menade att den koncentration mot stora sjukhus som pågått ganska länge kan komma att avstanna i framtiden, eftersom den nya tekniken kommer att tillåta att vissa vårdinsatser kan göras i hemmet på egen hand eller med personlig assistans.

Gruppen var enig om betydelsen av att samla ihop servicen i bygden till en servicepunkt. Pågående försök med denna inriktning redovisades. Det är viktigt att arbetet med att utveckla denna serviceform utgår från det lokala perspektivet, det vill säga medborgarens servicebehov. Det är angeläget att både offentlig och kommersiell service, som försäljning av lokala tjänster och produkter, ges utrymme. En förutsättning för utveckling på detta område är en kraftfull IT-infrastruktur över hela landet. Det behövs också personlig assistans för att alla medborgare skall kunna tillgodogöra sig denna serviceform.

En annan fråga som diskuterades var offentlig upphandling. Gruppens uppfattning var att den offentliga sektorns förmåga att ta fram upphandlingsunderlag som skapar möjligheter för den lokala företagsamheten att konkurrera är bristfällig.

Gruppen diskuterade även begreppet långsiktighet. Vad menas med ”på lång sikt”: är det tre eller sex år, eller menar vi 50 – 100 år? I det riktigt långa perspektivet är det kanske andra saker än landsbygdskommitténs fyra huvudområden som är viktiga för landsbygdens hållbara utveckling. I det långa perspektivet är jämställdhet en viktig aspekt av hållbarhet. Den handlar om social hållbarhet, den kanske svåraste delen i hållbarhetsbegreppet. Här finns bland annat en demografisk aspekt; en god befolkningsstruktur är en förutsättning för långsiktig social hållbarhet. Eller enkelt uttryckt: om kvinnorna flyttar från en bygd blir det svårt att uppnå hållbar utveckling.

Plenardiskussion

Plenardiskussionen inriktades på att identifiera vilka nationella strategier som behövs för att främja landsbygdsutveckling inom kommitténs fyra huvudområden.

Det poängterades att behovet av att stödja landsbygdsutveckling skiljer sig markant mellan olika delar av landsbygden. Generellt är utvecklingen i stadsnära landsbygd i dag positiv och man kan ifrågasätta om den behöver stöd i en särskild landsbygdspolitik. I mer avlägsna bygder är situationen helt annorlunda. Där måste politiken inriktas på att försöka kompensera för brister i tillgänglighet och täthet. Det kan principiellt ske på olika sätt. Man kan försöka skapa ”länkar” av olika slag (bättre kommunikationer, IT-service etc.) till städerna, men man kan också försöka stödja endogena processer i

dessa områden, exempelvis genom att stödja entreprenörskap. En viktig fråga är om nationell politik är lämpad för detta, eller om en sådan politik måste vara lokal.

Det underströks att landsbygdsutveckling inte bara är till för landsbygdsbefolkningen. Den är också viktig för tätorternas invånare. Förståelse för detta är på sikt en förutsättning för att en politik för landsbygdsutveckling ska få stöd i samhället i stort. Ett problem är att kunskapen om landsbygdens villkor generellt är bristfällig. Det behövs satsningar för att öka förståelsen för landsbygdens villkor.

Någon vägrade viss skepsis mot den (underförstådda) tanken att nationella strategier för landsbygdsutveckling är lika med landsbygdspolitik. Kanske är det nationella strategier av helt andra slag än politiska åtgärder som behövs? Man kan titta i backspegeln och fråga sig om alla de politiska satsningar som gjorts för att främja landsbygdsutvecklingen hittills har gett särskilt mycket positiva resultat. Man kan också fråga sig hur stora möjligheterna att få stöd för en offensiv politik för landsbygdsutveckling egentligen är, med tanke på att landsbygdsbefolkningens rösttyngd är liten.

Lokal ekonomi

Det betonades, att lokal ekonomisk utveckling inte nödvändigtvis leder till positiv utveckling på andra områden. I förlängningen måste man fråga sig vad en positiv utveckling är? Hur mäter man lycka eller välbefinnande? Här är kunskapen mycket begränsad. Att skaffa kunskap och dataunderlag för att mäta och bedöma lokal utveckling i andra termer än strikt ekonomiska är viktigt.

Lokal kapitalförsörjning framhölls som en strategi av central betydelse. Lokala Sparbanker och Föreningsbanker hade en central roll på detta område tidigare, men så är det inte längre. Detta har lämnat ett tomrum.

Förvaltning av naturresurser

Frågan om kontrollen över produktionsresurser som skog och vatten är också central. Utan att på något sätt träda den privata äganderätten förnär är det angeläget att initiera en diskussion om nya förvaltningsformer som kan främja landsbygdsutveckling. Inte

minst gäller detta statligt ägda marker (Sveaskog, Fastighetsverket, Naturvårdsverket etc.). Den förhärskande sektorspolitiken är här ett hinder. Den är inte lämpad att hantera målkonflikter mellan olika nyttjandeformer och främja mångbruk av resurserna.

Att tydliggöra konflikterna mellan landsbygdsutveckling och sektorpolitikområden kan vara ett första viktigt steg framåt på detta område.

Diskussionen återkom till den kollision mellan nya förvaltningsformer och befintliga regelverk som berördes i en av grupperna. Det är svårt att utveckla och testa alternativa modeller för resursförvaltning utan att man hamnar i konflikt med lagstiftning och andra regler. Det finns ett behov av att skapa "frizoner" för forskning och experiment på detta område. I första hand borde detta kunna ske på statliga marker.

Frågan om behovet av strategier för fördelning av naturresurser väcktes. Är det önskvärt och i så fall möjligt att reservera "kvoter" för landsbygdsutveckling, lokala företag etc.?

Dagens landsbygd är en komplex boendemiljö. Det finns exempel som visar att planarkitekter och kommunal planering inte riktigt insett detta. I svårartade fall ser man landsbygden som något som skogs- och jordbrukssektorn hanterar. Ett sätt att börja arbeta för en förändring här kan vara att komplettera arkitektutbildningen.

Entreprenörskap

Att stödja och utveckla entreprenörskap är en viktig strategi i landsbygdsutveckling. Det behövs utbildningar i entreprenörskap och kanske en strategi för att skapa sådana utbildningar. Här kan de regionala högskolorna spela en viktig roll.

I dag finns entreprenörsutbildning med naturvetenskaplig inriktning vid Umeå universitet, delvis lokaliserad till Storuman. Fler universitet och högskolor skulle kunna initiera liknande initiativ.

Forskningsprojektet "Flexibilitet som tradition", med fokus på skogsbygderna i Norrlands inland, nämndes i detta sammanhang. Flexibilitet är ett honnörsord i dagens samhälle. Landsbygden kan lära ut flexibilitet – här finns en tradition av att finna flexibla lösningar på sin försörjning som saknas i det urbana samhället.

Samförstånd och motsättningar

Demokratiaspekten är viktig. Politikens arbetsformer bör uppmärksammas. Det finns för närvarande en inriktning mot att finna konsensus och samförståndslösningar, inte minst på landsbygdens problem. Men det finns reella konflikter och det har ett positivt värde att lyfta fram dem och fokusera på dem. Konflikthantering kan vara en väg till utveckling.

2.4 Rapporter från andra dagens gruppdiskussioner

Open Space är en metod som bygger på att deltagarna utifrån en gemensam frågeställning föreslår och väljer teman för gruppdiskussioner. Deltagarna väljer också den grupp de vill medverka i. Det är ett sätt att arrangera möten som passar bra när man har deltagare med olika erfarenheter, perspektiv och intressen men som samtidigt har ett starkt engagemang i den frågeställning mötet handlar om. Metoden stödjer en självorganiserande process

Under två diskussionspass diskuterades sammanlagt 11 olika ämnen. Diskussionerna rapporterades på "bladderblocksposters". Samtliga deltagare fick vid seminariets slut 5 röda klistermärken för att markera de frågor/teman/punkter på dessa posters som de tyckte var mest inspirerande eller viktiga. I redovisningen nedan av bladderblockstexterna har klistermärkena markerats [].

Redovisningarna och markeringarna bör läsas som indikationer på var intresset och engagemanget i gruppen fanns. De olika nyckelord från samtalen som lyfts fram på bladderblocken visar vilka aspekter av ämnena man berört. De ger naturligtvis ingen uttömmande redovisning av samtalen som förts men ger en fingervisning vad hur forskarna sett som angelägna frågor.

Från lokal till nationell nivå – relationer mellan politiska nivåer [4]

- Kommunernas förändrade roll i regionaliseringen
 - behovet av att analysera kommunsammanslagningens effekter på lokalt inflytande
 - analysera spänningsfältet mellan lokal och regional nivå [9]
- Statens ambivalenta hållning i regionalpolitiken. Nationalstatens suveränitet[1]

- Behovet av internationella jämförelser[3]
- Varför är landsbygdspolitik ointressant?
 - synliggöra motsättningar mellan olika intressen när det gäller politikens budskap[4]

Lokal och social mobilisering – socialt kapital, social ekonomi och civilsamhället[1]

Förnyad empirisk forskning om social mobilisering, social ekonomi och socialt kapital. Analyser av system, grupper, samspel mellan näringsliv, offentlig sektor, högskola och civilt samhälle. [14]

- Vad består socialt kapital av i olika samhällskontexter? [8]
- Hur hanteras EU-stöd, företagskriser, avfolkning i relationen mellan socialt kapital, offentligt stöd och expertis?

Stad och land

- Ökad rörlighet/multipla boenden – förutsättningar och konsekvenser exempelvis skattelagstiftning[2]
- Landsbygdens kvaliteter i dagens samhälle, exv. de areella näringarnas roll[2]
- Urbana perspektiv på landsbygden, utnyttjande, kunskap,
- Informell ekonomi i stad/land-perspektiv[7]
- Landsbygdens landskap i ett maktperspektiv[5]
- Det tätortsnära landskapet som en brygga mellan stad och land[7]
- Landsbygden i en förändrad struktur[3]

Välfärdssystemet/servicepunkten

- Offentlig arena på lokalsamhällets villkor[6]
- Lantbrevbäraren & servicepunkt som leveranssystem?
- Fråga: Hur ser den svenska infrastrukturen ut? [5]
- Fråga: Är ”inlandslön” svaret på underhåll och övervakning av landsbygd/glesbygd? [5]
- Kan man ge ”inlandslön” till arbetslösa för att uppfylla miljömålen?

- Vård, skola, välfärdstjänster ska vara tillgängliga i lokala servicepunkter som stöder det sociala mötet [2]

Landsbygder i globalt perspektiv

- Komparativa studier [3]
- Tidsanvändande i förhållande till resursanvändning. Hastighet?
- Balansen mellan fysisk och medierad kommunikation [2]
- Visionerna/scenarierna/behoven/önskemålen
- Landsbygden efter oljan [10]
- IT: möjlighet eller omöjlighet [2]
- Utveckling, moral/etik [1]

Kunskapsbildning inom olika discipliner: forskning – praktik

Sammanfattning:

- Tvärvetenskap som förenar [9]
 - entreprenörskap
 - naturresurser (varor + tjänster)
 - landsbygd – landskap
- Finna/erkänna flera/nya former för kunskapsbildning
- Bättre bevakning av att samhällsrelevans är säkrad (fånga upp och föra ut)
- Leta goda exempel på "trippelhelix" (akademi, förvaltning, företag) [1]
- Hur fångar man upp den "diffusa landsbygdens" olika institutioner (formella, informella, multilevel) och deras behov och möjlighet att ta emot kunskap? [1]
- Mekanismer för möten (bildning, extension)

Befolkningsfrågor

- Dagens/framtidens "befolkningspyramid"
- Anpassningsprocessen. Vems är ev. problem? [4]
- Hur förvalta naturresurser utan bofast befolkning? [5]
- Är det ok att vissa regioner blir tomma. [3]
- Beroendet av en geografi- och tidsskala? [1]
- Civiliserad avfolkning [5]

- Landsbygdsbefolkning som lyx i ett rikt land[1]
- Vilka livsstilar i glesa områden i framtiden? [1]
- Vad ska ersätta a-kassa/långtidssjukskrivning när kontrollen/systemen skärps? [1]
- Temporärt boende som upprätthåller lokalsamhällen[1]
- Polarisering–dualisering av landsbygden: En irreversibel process? [9]

Lokal ekonomi

1. Lokal ekonomi som resurs för hållbar utveckling
 - Lokal Ekonomi =
 - modell (teoriutveckling)
 - alternativ/komplement/respons, makroekonomin (globala, nationella)
 - oftast under kommunala nivån
 - Forskningsperspektiv
 - L.E. som resurs hantera lokala problem. Kapitalförsörjning. Naturresursförvaltning.
 - L.E:s möjlighet ge svar på generella samhällsproblem, t.ex. sluta kretslopp, minska transportbehov (hållbar utveckling) [7]
2. De centrala forskningsfrågorna
 - Kapital – efterfrågan vs utbud, flaskhals el. överskott? Realkapital vs finansiellt kapital – resp. roll för landsbygden? [3]
 - Arbete – formell/informell sektor, hur värdera obetalt arbete?
 - Naturresurser/jord – har *flera* dimensioner och funktioner. Omdefinieras kontinuerligt, har värde för *både* stad och landsbygd[3]
 - Långsiktigt historiskt och politiskt perspektiv; långsamma/tröga omvandlingsprocesser[3]
 - Lokal ekonomi och *demokrati*: statens och kommunernas roll dvs. självorganisering; inflytande och delaktighet är nyckelord[4]

3. *Grundsyn*: Putting the local back into the economy
 Ekonomisk dynamik skapas *både uppifrån* (globala marknader, hi-tech) och *nerifrån* (entreprenörer, mobilisering, socialt kapital) [7]
 Putting nature resource utilization back into local/national/global welfare.

Teori: Session I

Neoklassisk/	eller kumulativ/jämvikt	teori? [3] polarisering
--------------	-------------------------	-------------------------

Ifrågasättande av "stor teori". Relationen värderingar–teori[1]

- Behovsparadigmets förändring. Engels lag. Livsmedelsproduktionen allt mindre del av den totala produktionen. Vad ska vi göra med tiden nu? Betydelsen av relationella ansatser & maktanalyser[14]
- Vikten av att kontextualisera teori. Vad är det vi studerar? Synliggörande (jfr genusforskning & landsbygdsforskning) och teori[8]
- Gruppen kan mötas i FORMAS regi för att formulera forskningsansatser på det föränderliga landsbygdsforskningsfältet[3]

Teori: Session II

- Sociala strukturer – social stratifiering
- Föreningslivets betydelse[5]
- Kartläggning och analys av bygderörelsen[1]
- Eldsjälarnas roll

Förändring som bevarande, nya former. Vad krävs för ett levande lokalsamhälle? [1]

Aktörer/eldsjälar: återvändare, nya svenskar, pensionärer, infödda: Vad händer på lång sikt – uthållighet? [1]

Gemensamt kitt: gemensamma kulturella föreställningar som inbegriper spänningar, motsättningar. [13]

Lokal dynamik. [2]

Fritidstjänster

- Hur ta betalt för kollektiva nyttor? [13]

- Hur etablera privata tjänster? [1]
- Hästnäringens livsstil och spridningseffekter ... [5]
- ”Landsbygdsutvecklaren” [1]

Forskningsförslag

- Göra det offentliga privat
 - betalning för kollektiva nyttor
 - betalning via maten? märken
- Vandringsleder, kultur- & naturupplevelser
privata tjänster/prislapp
- Hästnäringen
 - vad har det för spridningseffekter?
 - varför är man villig att betala för livsstilen?
- Hästen som betesdjur

Avslutande kommentarer från deltagarna

- Bra med kombinationer av olika perspektiv – mer behövs av det
- Värdefullt tillfälle att träffa andra forskare
- Långsiktighet och teori går igen hos flera
- Det finns ett mönster av att flera nivåer behövs – inte bara den lokala
- Naturresurser är en resurs för landsbygden. Nya former för kunskapsbildning behövs, utmana kunskapssamhället, pröva samverkan med människor på lokal nivå
- Mera pengar åt post doc.! Kul att det finns dynamik och utvecklingspotential!
- I årtionden har vi mötts i sådana här sammanhang – hur ska det bli en hållbar landsbygdsutveckling...
- Flera sådana här träffar behövs!
- Jordbruksministern är mycket forskningsintresserad – det finns mycket i det nya LBU-programmet, 30 miljoner! Det borde finnas en koppling också till EU-medel.
- Kul och nyttigt!
- Jag ser fram emot Formas nya program! Mot att vi äntligen är där!